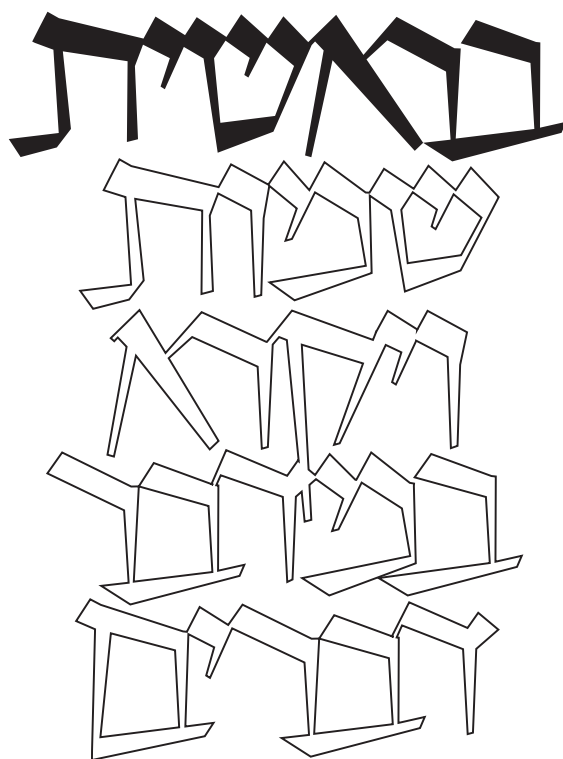

חומש קורן • מהדורת ובלכתך בדרך

הוצאת קורן ירושלים

שמעון ליהודה בר מנשה לקרית ערביה, שלחתי לך שני חמורים כדי שתשלח עמהם שני אנשים אצל יהונתן בן בעין ואצל מסבלה, כדי שיעמיסו וישלחו למחנה אצלך לולבים ואתרוגים. ואתה שלח אחרים מאצלך ויביאו לך הדסים וערבות והתקן אותם ושלח אותם למחנה מפני שהצבא רב. היה שלום!

(תרגום לעברית של איגרת ששלח שמעון בר כוכבא, פפירוס 57)

אלה מילים שכתב הרמטכ"ל הישראלי האחרון – שמעון בן כוכבא, או בר כוכבא, במהלך ימי המרד שנקרא על שמו. במאמץ לאומי נואש ומרשים, שבו לוחמי ישראל הצטיידו בכלי נשק שרומאים פסלו משימוש ונשענו בעיקר על רוח עזה ותבונה, הרמטכ"ל, שהיה עסוק בגיוס חיילים, באימונם ובהמטרת תקיפות על הלגיון הרומאי, בוחר לעסוק בעצמו בלוגיסטיקה דתית. הוא לא מאציל את הסמכות למש"ק דת, הוא דואג במורידו להקצות שני חמורים – מי יודע כמה חסרו לאספקות לוגיסטיות אחרות – כדי להביא סטים של ארבעה מינים לכמה שיותר חיילים. לחיילים שעסוקים במלחמת קיום, לא פחות, היה אפשר לחשוב שאפשר לוותר על המצווה. בר כוכבא חשב אחרת. את המכתב הזה מוצא חוקר שנועק למדבר יהודה אחרי פלישה של בדואים מירדן, שניסו לתפוס כמה שיותר מגילות עתיקות. החוקר הזה, כך כיוונה יד ה', היה יגאל ידין – המקבילה של בר כוכבא בעת החדשה, הרמטכ"ל הראשון של מדינת ישראל.

באופן דומה נולד גם הספר שאתם מחזיקים בו. חיילי ישראל הועיקו את הוצאת קורן בקריאה, 'אנחנו צריכים תורה. אנחנו צריכים מצוות. נכון שאנחנו פטורים. בסדר. תשלחו לנו חומשים'. חיילים כאלה – בהם גם עובדי הוצאת קורן – בוחרים לאחוז בתורה, להחזיק בה חזק, לא רק לקרוא בה. בשביל מי שמחזיק בתורה, היא עץ חיים. חזק הוא שמי שיקרא בתורה כאילו יש בה מידע, יגלה מידע, שיש בו טוב ויש בו רע, ביום האכילה הוא גם נהיה בן מוות, מקורר וסקפטי מהשוואות בין המידע הזה לפיסות מידע אחרות שסקר. ומי שמחזיק בה חזק, התורה תחיה אותו, היא גם תהיה לו עוגן, כמו ענף איתן שאפשר לאחוז בו בזמן סערה, והיא גם תצמיח אותו ותגדיל אותו, כמו פרי שממשיך להיאחז בענף חרף הרוחות. כמו פרי, הוא גם מתמתק, מתמלא ברוח עזה וחדווה שמחה. וכך גם בתקופה של מלחמה אפשר לגדול, לשוב אל העורף ולראות דרך עיני התורה איך הלחימה הייתה יכולה להפרות את הסביבה הפרטית שלי, איך אני דוחף את עצמי להיות יותר חי.

הזיקה ההדדית הזאת בין עם ישראל והתורה מפעימה ופלאית. קיבלנו בשנה האחרונה מאות תמונות ומכתבים מחיילים שהיה ניכר בהם שהלימוד בחומש הזה היה חשוב להם יותר משינה, יותר מאכילה, כי זה מה שהצמיח והחיה אותם בתקופה המטלטלת הזאת. ונראה אפוא שבמהותה הזיקה הזאת היא הדדית. שלא רק שחיילינו מייחלים ללמוד תורה, אלא שהתורה מבקשת להתלוות אל החיילים, או בעצם אל כל אדם מישראל בכל צומתי חייו. נראה שה' נטע בליבנו את עצם הערצה כדי לוודא שאנחנו נבקש את פניו ונביט בעיניו הפונות אלינו תמיד, לך (רש"י) בשליחותך] אמר ליבי בקשו פני, [ולכן] את פניך ה' אבקש. יותר ממה שהפרי מבקש לדבוק בעץ, העץ מבקש לאחוז בפרי ולתת לו כוח בכל מקום שהוא. הרצון של לומדי תורה להסתובב בעולם עם חומש כים מבטא את הקשר ההדדי הנצחי הזה.

זכינו להוציא לאור מהדורה כזאת, מהדורה שכל עניינה הוא הוצאת התורה החוצה. תורה שימושלכת ארצה, מתמלאת בחול וזיעה, באבק שרפה ואבק דרכים, וכך האמת מארץ תצמח. תורה שמעולם נועדה להגיע למחוזות של העולם הזה על אף התנגדויות מלאכיות, תורה של סיבוכי החיים. לכן ארון הברית יצא עם לוחמי עם ישראל לקרב. אולי גם שברי לוחות ליוו אותם. התורה, השבורה כמו בני האדם הבלתי-שלמים שאנחנו, בתוך מציאות לא שלמה. כשהלוחות שבורים הם מספיק קטנים כדי להוות לנו השראה מדויקת ומסוימת במצבי חיים צרים, שבהם לוחות שלמים ותורה אידיאלית לא היו רלוונטיים.

היוצא עם מהדורה זו אל הדרך צועד בעקבותיהם של לוחמי ישראל בכל הדורות, כדוגמת בר כוכבא, המכבים ולוחמי הדורות האחרונים, המבקשים לשאת עימם את הזיקה הנצחית הזאת לכל מקום שאליו יפנו.

בהוקרה ובהערכה רבה,
הוצאת קורן ירושלים
תשרי תשע"ה

דברי פתיחה

נועד להעצים את התוכן: מלבד הקריאות והבהירות המאפיינים את הגופן, היופי והאסתטיקה מעניקים את הכבוד הראוי לדברי רש"י. כשם שבדי ארון הברית צופו גם הם זהב, כן האותיות הנושאות את דבר ה' – מרהיבות ומאירות.

מהדורה מיוחדת זו רואה אור בראש ובראשונה הודות לרב כרמיאל כהן, הרב ינון חן, יהושע מילר ומיכל בריטמן שלא חסכו מאמצים להעמיד דבר מתוקן ונאה – אשריהם ואשרי חלקם. נוספים עליהם הרב דוד פוקס, הרב חנן בניהו ואפרת גרוס; אסתר באר, רינה בן גל, דניאל בר־לב ואליהו משגב שעיצבו את הספר בהתאם לרף הגבוה של ההוצאה; לרב דן בארי, הרב ראובן זיגלר, אמנון מאיר, תומר מבורך, הרב דוד נתיב ואליאב סטולמן שנתנו מחכמתם למהדורה זו.

אחרית כול עלינו להודות לקב"ה שזיכה אותנו לעסוק במלאכת קודש, ושוימן לנו את הכלים המתאימים ליצור את המצע להעברת דברו לעם ישראל. אנו תפילה שמאמצינו יישאו פרי, ומהדורה זו תשרת בנאמנות את עם ה', ותפרה את הקשר הנצחי שיש בינו לבין התורה, קשר המקיים את העולם, כדברי חז"ל המובאים ברש"י על הפסוק הראשון בתורה: "בראשית ברא" – בשביל התורה... ובשביל ישראל".

מאיר מילר, מו"ל

ערב חג מתן תורה ה'תשע"ד, ירושלים

הקריאה בתורה בבתי הכנסת והקריאה הערבית של תינוקות של בית רבן יום־יום בבתי המדרשות היו חוסנו של העם היהודי מאז ומעולם.

שני מאורות האירו את עיניהם של ישראל בקריאה ובלימוד אלו: אונקלוס, כאלף וארבע מאות שנה אחרי מסירת התורה על ידי משה, ורש"י, כאלף שנה אחריו. חכמים אלו התקבלו כפרשני יסוד של התורה, והם המעטרים אותה בדפוסים רבים, עד לימינו, תשע מאות שנה אחרי רש"י.

למן המצאת הדפוס עמלו מדפיסי הספרים לקבוע למאורות אלה מקום מתאים בצד התורה. משימה מורכבת זו גרמה לא פעם לקשיים בעימוד שהכבידו על הלימוד והקריאה. המהדורה שבידך שואפת ליצוק את התורה על שני מפרשיה למבנה ולמראה הראויים לשאת את דבר ה', ולהנגישו לדור הזה. ארבע שנות עמל הושקעו בחומש זה – החל בנוסחים המדויקים ביותר וכלה בעימוד הקפדני של הדף.

לאות העברית המפורסמת שעיצב אליהו קורן ז"ל מייסד ההוצאה לתנ"ך, נוספה כעת אות חדשה שעליה עמל מר קורן אך לא זכה לראות בגמר מלאכתו. גופן 'קורן רש"י' שעיצב מר קורן הוא ביטוי נוסף של אמונתו של מייסד ההוצאה כי העיצוב

מבוא

תרגום אונקלוס

את נוסח התרגום, ניקודו ופיסוקו קיבלנו מאת מכון שתילי זיתים באדיבות המו"ל הרב יוסף עראקי הכהן ואדם בן נון. נוסח מבורר ומנופה זה משקף את המסורת העתיקה של קריאת התרגום בציבור, כפי שהיא נהוגה עד ימינו אלה בקהילות תימן. ראוי לציין כי הפיסוק במסורת זו מנוגד לעתים לכללי הפיסוק לפי הטעמים, שכן לפי מסורת זו יש הפסקה בתביר ולא בטיפחא שאחרי. מכל מקום העדפנו להיצמד למסורת ברורה ולא ליצור פיסוק חדש. התרגום מוצג בגופן 'סידור קורן' כדי להבחין בין התורה ובין התרגום. ציינו באפור את התיבות שאינן תרגומו המילולי של הכתוב בתורה אלא הרחבה או פירוש נוסף. מובן שבכל תרגום יש מן הפירוש וקשה לקבוע במדויק, מתי המעבר לשפה אחרת הוא בגדר תרגום מילולי מדויק, ומתי יש בו תוספת או ביאור. לכן אחזנו בשיטה מצמצמת וסימנו אך ורק מילים שבפסוקי התורה לא הייתה אף מילה התואמת לתוכן.

רש"י

פירוש רש"י לתורה הוא מן הספרים הנפוצים ביותר בעולם התורה. בכל תפוצות ישראל הגו ושינונו חומש עם פירוש רש"י מגיל צעיר. בשל תפוצתו הגדולה של הספר בכתבי יד ובדפוסים ובשל ידי הלומדים שהרבו למשמש בדברי רש"י, עד היום לא צלחה דרכם של המבקשים להעמיד לפני הלומדים מהדורה מוסמכת של פירוש רש"י, נקייה ומנופה בלי תוספות ובלי שיבושים. בהניחנו לפני הלומדים נוסח דברי רש"י לא התיימרנו ללכת בגדולות ובנפלאות ולומר כזה ראה וקדש, אך עמלנו שיהיו הדברים ברורים ומדויקים כמידת יכולתנו. לנגד עינינו היו שלושה סוגים של עדי נוסח: 1. כתבי יד של פירוש רש"י, כגון: כתב יד ויימר, כתב יד וינה, כתב יד מינכן.

למהדורה זו מעלות רבות, ולכן מגמה עיקרית - הנגשת התורה לקורא. נעמוד על העיקריות שבהן:

תורה

נוסח התורה עבר בחינה מדוקדקת על פי המסורה בידי שלושת המומחים הידועים דניאל גולדשמידט, אברהם מאיר הברמן ומאיר מדן, וכרם לברכה. התורה מוצגת בכתב גדול בגופן 'תנ"ך קורן' בחטיבה אחת בעמוד הימני, כדי להבחין בין התורה שבכתב ובין פרשניה. חלוקה זו נועדה גם להקל את הקריאה הרציפה של התורה בבתי כנסת ובבתי ספר. מהדורה זו מחולקת לפי שלוש חלוקות עתיקות: החלוקה לפרשות, החלוקה לפרשות הפתוחות והסתומות והחלוקה לסדרים המסומנת בשוליים החיצוניים של העמוד. את העליות של מנחה של שבת ושני וחמישי, סימנו בסימן: *.
ציינו גם בכל פרשה עוד שני מקומות אפשריים להוספת עולים על שבעת הקרואים לתורה בשבת. את ההוספות סימנו בסימן: *.

במהדורה זו הבדלנו בין השווא הנע והשווא הנח, וסימנו את השווא הנע בסימן בולט יותר, למשל, נִפְשָׁךְ. באותו אופן הבדלנו בין הקמץ הרגיל לקמץ הקטן באמצעות סימן גדול לקמץ הקטן, למשל, חֻכְמָה. כידוע, ישנו הבדל בין מסורת הקריאה הספרדית לאופן הקריאה שהמליצה עליו האקדמיה. כל הקמצים שבהם ישנה מחלוקת, מסומנים בטעמי המקרא באמצעות געיה. משום כך, סימנו אותם בקמצים קטנים בהתאם להוראות האקדמיה. המקפידים על המסורה הספרדית, יקראו כל קמץ שיש בו געיה כקמץ רחב (להרחבה ראו במאמר על שיטת הניקוד המופיע באתר ההוצאה, במדור 'אודות').
לצד התורה ציינו את המצוות על פי ספר החינוך. כמו כן, בשולי כל דף ישנה תווית ובה שם הפרשה, להקל את ההתמצאות בחומש.

2. דפוסים קדומים של פירוש רש"י, כגון: רומא (ר"ל), רגיו די קלבריה (רל"ה), ואדי אל חאג'ארה (רל"ו) וונציה (רפ"ד-רפ"ו). 3. מהדורות חשובות שיצאו לאור במהלך השנים, כגון: מהדורותיו של אברהם ברלינר מן המאה הי"ט, חומש אריאל ומהדורת הכתר של אוניברסיטת בר אילן שיצאה לאור בשנים האחרונות. ויותר מכולם עיניו תדיר בכתב יד לייפציג 1 (מן המאה הי"ג). המומחים ראו בו כתב יד בכיר לפירושו של רש"י לתורה, ובסיועו עלה בידו במקומות רבים בס"ד להעמיד נוסח מדויק יותר בדברי רש"י. תודתנו נתונה למכון לתצלומי כתבי יד שבספרייה הלאומית. מלבד הניסיון להעמיד נוסח מדויק לפירוש רש"י עמלנו גם בניקוד דברי רש"י ובפיסוקם, וגם בזה אפשר שזכינו להאיר חלק מדבריו. תודה מיוחדת למגיהים המעולים, הרב כרמיאל כהן והרב ינון חן. במקומות שבהם רש"י מזכיר בקצרה משל ואינו מצטט ציטוט מלא, השלמנו את המשל בגופן רש"י בלא ניקוד. ראה למשל רש"י לויקרא י, ב. פירוש רש"י מוצג בגופן החדש 'קורן רש"י', גופן שעיצב אליהו קורן ז"ל לפני מותו. בעיצוב הגופן הושם דגש על יופי, קריאות ודמיון לכתב עברי מרובע. ייחודיותו של גופן זה מתבטאת בעיצוב כמה תבניות לאותיות מסוימות, למען ירוץ הקורא בו (לדוגמה האות 'ת' במילים: תלתל כתיית). גופן זה מבוסס על סגנון כתב רש"י כפי הסגנון הרווח בכתבי יד ספרדיים מן המאה הט"ו (ראו לדוגמה: פריז, הספרייה הלאומית, המחלקה העברית, 684; אוקספורד, הספרייה הבריטית, 393. Poc.).

החלוקה לפרשות

לכל פרשה שער משלה ובו תרשים הסוקר את החטיבות המרכזיות של הפרשה, את ההקשר הגיאוגרפי שלה ואת טווח הזמן שבו היא

מתרחשת. החטיבות נקבעו על פי החלוקה לסדרים. הוצאת קורן מחזירה עטרה ליושנה בחשיפת המשמעות שבחלוקה היהודית לסדרים. חלוקה ארצישראלית קדומה זו נועדה, ככל הנראה, להשלמת קריאת התורה אחת לשלוש שנים וחצי, פעמיים בשמיטה, וייתכן שיש זיקה בינה ובין מצוות הקהל. חלוקה ייחודית זו שונה מהחלוקה הנוצרית לפרקים, שהיא החלוקה המצויה בכל החומשים. כבר בפרק הראשון של ספר בראשית אפשר להבחין בהבדל בין החלוקה היהודית לסדרים לחלוקה הנוצרית לפרקים. לפי החלוקה הנוצרית, מסתיים פרק א בסוף היום השישי, ואילו לפי החלוקה היהודית, מסתיים סדר א אחרי היום השביעי, כלומר, סדר א מאגד בתוכו את שבעת הימים יחדיו. בסוף כל פרשה הבאנו את ההפטרה על פי מנהגי הקריאה השונים: אשכנז, ספרדי ותימני. בתחילת כל הפטרה שילבנו דברי רקע וביאור מאת הרב דוד נתיב, המעניקים לקורא את ההקשר הנדרש להבנת דברי הנביאים. בסוף כל חומש מובאות עליות המפטיר, ההפטרות הנוספות והמגילות המתאימות לעונת השנה שבה קוראים את החומש. תודה מיוחדת לאלהיו משגב על העיצוב הקליגרפי המעטר את כריכת הספר. עיצוב זה הוא הביטוי האומנותי של עקרונות המהדורה, בהיותו מנגיש באמצעים חדשניים סגנונות קליגרפיים מסורתיים. למאמר המתאר את סיפור יצירת קליגרפיית הכריכה עיין באתר ההוצאה במדור 'אודות'. מי ייתן ויקום בנו הכתוב: "וְהַמִּשְׁפָּלִים יִזְהָרוּ כְּזֶהֱרָה הִרְקִיעַ וּמִצְדֵּיקֵי הָרָבִים כְּפֹכְכִים לְעוֹלָם וָעֶד" (דניאל יב, ג). ועתה "חַתֵּם הַסֵּפֶר" (שם, שם ד).

יהושע מילר, עורך ראשי

הוצאת קורן ירושלים

שמחה ואור לצום הרביעי ה'תשע"ה

חלוקת ספר בראשית

ראשית האנושות			האבות			יוסף ואחיו		
אדם ותולדותיו המבול בני נח			אברהם יצחק יעקב			סבלות מפגש יוסף בית יעקב במצרים		
בראשית			לך לך וירא חיי שרה תולדות ויצא וישלח			וישב מקץ ויגש ויחי		

פרשת בראשית

ד	ג	ב	א	נושאים לפי סדרים
מאדם עד נח	הגירוש מגן עדן קין והבל	יצירת האדם וחטאו	מעשה בראשית	
	מקדם לגן עדן	גן עדן		
1556 שנים				

בראשית

א בְּרֵאשִׁית בָּרָא אֱלֹהִים אֶת הַשָּׁמַיִם וְאֶת הָאָרֶץ: א
 ב וְהָאָרֶץ הִיְתָה תֵהוֹ וּבְהוּ וְחֹשֶׁךְ עַל־פְּנֵי תְהוֹם וְרוּחַ
 ג אֱלֹהִים מְרַחֶפֶת עַל־פְּנֵי הַמַּיִם: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
 ד יְהי־אֹר וַיְהי־אֹר: וַיֹּרֶא אֱלֹהִים אֶת־הָאֹר כִּי־
 ה טוֹב וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים בֵּין הָאֹר וּבֵין הַחֹשֶׁךְ: וַיִּקְרָא
 ו אֱלֹהִים לָאֹר יוֹם וְלַחֹשֶׁךְ קִרָּא לַיְלָה וַיְהי־עֶרֶב
 וַיְהי־בֹקֶר יוֹם אֶחָד:
 ז וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי־רָקִיעַ בְּתוֹךְ הַמַּיִם וַיְהי־מַבְדִּיל
 ח בֵּין מַיִם לַמַּיִם: וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־הָרָקִיעַ וַיְבָרֶךְ
 ט בֵּין הַמַּיִם אֲשֶׁר מִתַּחַת לָרָקִיעַ וּבֵין הַמַּיִם אֲשֶׁר

פרק א

א. בְּרֵאשִׁית. חֲמֵר רַבִּי וַחֲקִי: לֹא הָיָה צְרִיךְ
 לְהַתְחִיל חֵת הַתּוֹרָה חֲלָל מִ"הַחֹלֵשׁ הָיָה
 לָקֶס" (שְׁמוֹת יב, ב) שֶׁהָיָה מִנְעָה רַחֲשׁוֹנָה שֶׁנִּכְשְׁטוּ
 יִשְׂרָאֵל. וּמֵה טֹעַם פֶּתַח בְּ"רֵאשִׁית" – מִשּׁוּם
 "פֶּתַח מַעֲשֵׂיו הַצִּיד לַעֲמֹד לְתֵת לָהֶם נַחֲלֵת
 גֹּזִים" (תְּהִלִּים קי"א, ו) שֶׁאִם יִזְמְרוּ חֲמוּטֵי הַעוֹלָם
 לְיִשְׂרָאֵל: לְסַטָּיִם חֲתָם שֶׁבְּשָׂתֶם חֲרָצוֹת שֶׁבָּעָה
 גֹּזִים, הֵם חוֹמְרִים לָהֶם: כָּל הַחֲרָץ שֶׁל הַקְדוּשָׁה
 בְּרוּךְ הוּא הֵיחָד, הוּא בְּרָאָה וְנִתְּנָה לְאִשֶּׁר יִשָּׁר
 בְּעֵינָיו, בְּרָצוֹנוֹ נִתְּנָה לָהֶם, וּבְרָצוֹנוֹ נִטְלָה מֵהֶם
 וְנִתְּנָה לָנוּ: בְּרֵאשִׁית בָּרָא. חֵין הַמִּקְרָא הָיָה

חֲמוּמֵר חֲלָל דְּרִשְׁנִי, כְּמוֹ שֶׁדִּקְשׁוּהוּ כְּבוֹדֵינוּ
 ז"ל: בְּשִׁבְלֵי הַתּוֹרָה שֶׁנִּקְרְאָת "רֵאשִׁית דְּרָבֹו"
 (מִשְׁלֵי יח, כב), וּבְשִׁבְלֵי יִשְׂרָאֵל שֶׁנִּקְרְאוּ "רֵאשִׁית
 תְּבוּאָתָה" (דְּמוּיָה ב, ג), וְאִם בָּחֵת לְפָרֶשׁוֹ כְּפִשְׁטוֹ,
 כִּן פִּרְשָׁהוּ: בְּרֵאשִׁית בְּרִיאַת שָׁמַיִם וָאָרֶץ, וְהַחֲרָץ
 הֵיחָד תֵּהוֹ וּבְהוּ וְחֹשֶׁךְ, וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהי־אֹר.
 וְלֹא בָּח הַמִּקְרָא לְהוֹדוֹת סִדֵּר הַבְּרִיאָה לֹמֵר
 שֶׁחָלוּ קִדְמוֹ, שֶׁאִם בָּח לְהוֹדוֹת כִּן, הָיָה לוֹ
 לְכַתֵּב: בְּרֵאשִׁית בְּרָא חֵת הַשָּׁמַיִם וְגו', שֶׁחֵין
 לִכְ"רֵאשִׁית" בְּמִקְרָא שֶׁחֵינוּ דְּבוּק לְתַבָּה שֶׁל
 חֲחִרָיו, כְּמוֹ: "בְּרֵאשִׁית מִמְּלַכֶּת יְהוּיָקִם" (סֵם כו,
 ח) "רֵאשִׁית מִמְּלַכֶּתוֹ" (בְּרֵאשִׁית י, י) "רֵאשִׁית דְּגִנְךָ"

א בְּקֶדְמִין בָּרָא יי, יֵת שְׁמִיָּא וְיֵת אֶרְעָא: וְאֶרְעָא, הָיָה צָדִיָּא וְרִיקְנִיָּא, וְחֲשׂוֹכָא עַל אֲפִי
 ג תְּהוֹמָא, וְרוּחָא מִן קֶדֶם יי, מְנַשְׁבָּא עַל אֲפִי מִיָּא: וְאָמַר יי יְהִי נְהוֹרָא, וְהָיָה נְהוֹרָא: וְחָזָא
 ה יי, יֵת נְהוֹרָא אֲרִי טָב, וְאֶפְרִישׁ יי, בֵּין נְהוֹרָא וּבֵין חֲשׂוֹכָא: וְקָרָא יי לְנְהוֹרָא יּוֹמָא, וּלְחֲשׂוֹכָא
 ו קָרָא לַיְלִיָּא, וְהָיָה רִמְשׁ וְהָיָה צֶפֶר יוֹם חֵד: וְאָמַר יי, יְהִי רְקִיעָא בְּמַצִּיעוֹת מִיָּא, וְיְהִי מִפְרִישׁ,
 ז בֵּין מִיָּא לְמִיָּא: וַעֲבַד יי יֵת רְקִיעָא, וְאֶפְרִישׁ, בֵּין מִיָּא דְמַלְעָה לְרִיקְנִיָּא, וּבֵין מִיָּא, דְּמַעַל

פסח הכבוד עומד פאזיר ומרחק על פני המים
 ברוח פיו של הקדוש ברוך הוא ובמחמרו, פונה
 המרחקת על הקו, חקובטויר בלעז:

ד וַיֵּרָא אֱלֹהִים אֶת הָאָדָם כִּי טוֹב וַיְבָרֶכְלֵהוּ אֵל
 בָּרָא חֲנֵן צְרִיכִים לְדַבְּרֵי אֲגָדָה, רָחֵמוֹ שְׁחִינֵן
 כְּדָחִי לְהַשְׁתַּמֵּשׁ בּוֹ דְּשָׁעִים וְהַבְדִּילוֹ לְצִדִּיקִים
 לַעֲתִיד לְבָא. וְלִפִּי פֶשֶׁט, כִּךְ פְּרָשָׁה: רָחֵמוֹ
 כִּי טוֹב וַיִּחַן נָחָה לוֹ וְלִחְשֹׁךְ שִׁיחֵיו מִשְׁתַּמֵּשִׁים
 בְּעֶרְפּוֹבִיָּא, וְקָבַע לָהּ תְּחוֹמוֹ בְּיוֹם וְלָהּ תְּחוֹמוֹ
 בְּלֵילָה:

ה יוֹם אֶחָד. לְפִי סֵדֶר לְשׁוֹן הַפְּרָשָׁה הָיָה לוֹ
 לְכַתֵּב: יוֹם רָחֵשׁוֹן, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב בְּשִׁחַר הַיָּמִים:
 שְׁנֵי, שְׁלִישִׁי, רְבִיעִי. לָמָּה כְּתַב "אֶחָד"? עַל
 שֶׁסָּהֵי הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא יַחֲדוּ בְּעוֹלָמוֹ,
 שְׁלֹשׁ נִבְרָאוּ הַמַּלְאָכִים עַד יוֹם שְׁנֵי כִּךְ מִפְּרָשׁ
 בְּבִרְאֵת רִבְּה (ג, ח):

ו יְהִי רְקִיעַ. יַחֲזִיק הַרְקִיעַ, שֶׁחֵף עַל פִּי שֶׁנִּבְרָאוּ
 שְׁמַיִם בְּיוֹם רָחֵשׁוֹן, עֲדִין לַחִים הֵיוּ, וְקָשׁוּ בִּשְׁנֵי
 מַגְעֵרַת הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּאֶמְרוֹ: "יְהִי רְקִיעַ",
 וְהָיָה שֶׁכְּתוּב: "עֲמוּדֵי שְׁמַיִם יִרְוּפֻכוּ" (חִיּוֹב כו, יח)
 כָּל יוֹם רָחֵשׁוֹן, וּבִשְׁנֵי – "וְיִתְמָהּ מַגְעֵרַתוֹ" (סו, א)
 בְּאֶדְס שְׁמַשְׁתַּנּוּמִּים וְעוֹמֵד מַגְעֵרַת הַמַּחֲזִים עָלָיו:
 בְּתוֹךְ הַיָּמִים. בְּאֶמְנוּעַ הַיָּמִים, שֶׁיֵּשׁ הַפְּרָשׁ בֵּין
 מַיִם הָעֲלִיוֹנִים לְרַחֲוֵי כְּמוֹ בֵּין הַרְקִיעַ לַמַּיִם
 שֶׁעַל הָאֶרֶץ. הָיָה לְמַדָּת שֶׁהֵם תְּלוּיִים בְּמַחְמְרוֹ
 שֶׁל מֶלֶךְ:

ז וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת הַרְקִיעַ. תִּקְנֵנוּ עַל עֲמֻדוֹ
 וְהָיָה עֲשִׂיתוֹ, כְּמוֹ: "וְעֲשִׂתָּה אֶת צִפְרֵהָ" (דברים

(דברים יח, ד). חֵף פָּחוֹן חֲתָה חוֹמֶר: "בְּרִאשִׁית בְּרָא
 חֲלָהִים" וְגו'. כְּמוֹ: "בְּרִאשִׁית בְּרָא", וְדוּמָה לוֹ:
 "תְּחַלֵּת דְּבַר ה' בְּהוֹשֶׁעַ", כְּלוּמָר תְּחַלֵּת דְּבַר
 שֶׁל הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא בְּהוֹשֶׁעַ, "וַיֵּאמֶר ה' חֵל
 הוֹשֶׁעַ" וְגו' (הוֹשֶׁעַ ח, ב). וְחֵס תְּחַלֵּת, לְהוֹדוֹת בָּא
 שֶׁחֲלָה תְּחַלֵּת נִבְרָאוּ, וּפְרָשׁוֹ: "בְּרִאשִׁית הַכֹּל
 בְּרָא חֲלָה", וְיֵשׁ לָךְ מַקְרָחוֹת שְׁמַקְצִים לְשׁוֹנִים
 וּמִמְעַטִּים תִּנְהַח חֲתָה, כְּמוֹ: "כִּי לֹא סָגַר דְּלִתִּי
 בְּטִנִּי" (חִיּוֹב ג, י) וְלֹא פָּרַשׁ מִי הַסּוּגָה, וְכְמוֹ: "יֵשׁ
 חֵת חֵיל דְּמַשְׁק" (ישעיה ח, ד) וְלֹא פָּרַשׁ מִי יֵשׁוּעָה,
 וְכְמוֹ: "חֵס יַחֲרוֹשׁ בְּבִקְרִים" (עֲמוּס ו, יב) וְלֹא פָּרַשׁ
 'חֵס יַחֲרוֹשׁ חֵס בְּבִקְרִים', וְכְמוֹ: "מַגִּיד מִרְחִשִּׁית
 חֲחִרִית" (ישעיה מו, י) וְלֹא פָּרַשׁ 'מַגִּיד מִרְחִשִּׁית
 דְּבַר חֲחִרִית דְּבַר' – חֵס כֵּן תִּמְנָה עַל עֲנַמֵּךְ
 שְׁהִי הַמַּיִם קְדָמָה, שְׁהִי כְּתִיב: "וְרוּחַ חֲלָהִים
 מִרְחַפֵּת עַל פְּנֵי הַמַּיִם" (יִזְכָּרִי פְסוּק ב, א) וְעֲדִין לֹא
 גָּלָה הַמַּקְרָח בְּרִית הַמַּיִם מִתִּי הִיתָה, לְמַדָּת
 שֶׁקְדָמוֹ לְאֶרֶץ, וְעוֹד שֶׁהַשְּׁמַיִם מֵאֵשׁ וּמַמִּים
 נִבְרָאוּ, עַל כִּרְחֹךְ לֹא לְמַד הַמַּקְרָח בְּסֵדֶר
 הַמַּקְדָּמִים וְהַמַּחֲזִיקִים כְּלוּם: בָּרָא אֱלֹהִים.
 וְלֹא חֲמֵר 'בְּרָא ה'', שֶׁתְּחַלֵּת עָלָה בְּמַחֲשָׁבָה
 לְבִרְאִיתוֹ בְּמַדָּת הַדִּין, וְרָחָה שְׁחִין מִתְקִים,
 וְהַקְדִּים מַדָּת רַחֲמִים וְשִׁתְפָּה לְמַדָּת הַדִּין, וְהִינוּ
 דְּכְתִיב: "בְּיוֹם עֲשׂוֹת ה' חֲלָהִים אֶרֶץ וְשָׁמַיִם" (יִזְכָּרִי
 ב, ד):

ב וַתְּהוּ וּבָהּ. תִּנְהַח לְשׁוֹן תִּמְנָה וְשִׁמְנוֹן, שֶׁחֵס
 תִּנְהַח וּמִשְׁתַּנּוּמִּים עַל כִּהּ שֶׁבָּהּ תִּהְיֶה. חֵסְטוֹרְדִּישׁוֹן
 בְּלַעַז: בָּהּ. לְשׁוֹן רִיקְוִית וְנָדָה: עַל פְּנֵי תְהוֹם. עַל
 פְּנֵי הַמַּיִם שֶׁעַל הָאֶרֶץ: וְרוּחַ אֱלֹהִים מִרְחַפֵּת.

✕

ח מעַל לְרַקִּיעַ וַיְהִי־כֵן׃ וַיִּקְרָא אֱלֹהִים לְרַקִּיעַ
שָׁמַיִם וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם שֵׁנִי׃
ט וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִקְווּ הַמַּיִם מִתַּחַת הַשָּׁמַיִם אֶל־
י מָקוֹם אֶחָד וְתִרְאֶה הַיַּבְשָׁה וַיְהִי־כֵן׃ וַיִּקְרָא
אֱלֹהִים ׀ לַיַּבְשָׁה אֶרֶץ וּלַמָּקוֹהַּ הַמַּיִם קָרָא
יב יַמִּים וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים
תְּדַשֵּׁא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזֵּרִיעַ זֶרַע עֵץ פֶּרִי
עֹשֶׂה פֶרִי לַמִּינֹו אֲשֶׁר זֶרְעוּ־בוּ עַל־הָאָרֶץ
יג וַיְהִי־כֵן׃ וַתוֹצֵא הָאָרֶץ דָּשָׂא עֵשֶׂב מִזֵּרִיעַ זֶרַע
לַמִּינֵהוּ וְעֵץ עֹשֶׂה־פֶרִי אֲשֶׁר זֶרְעוּ־בוּ לַמִּינֵהוּ
וַיֵּרָא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם
שְׁלִישִׁי׃

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יְהִי מְאֹדֶת בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם יד
 לְהַבְדִּיל בֵּין הַיּוֹם וּבֵין הַלַּיְלָה וְהָיוּ לְאוֹתֹת
 וּלְמוֹעֲדִים וּלְיָמִים וּשְׁנָיִם: וְהָיוּ לְמַאֲזֹת בְּרָקִיעַ טו
 הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ וַיְהִי־כֵן: וַיַּעַשׂ טז
 אֱלֹהִים אֶת־שְׁנֵי הַמָּאֹת הַגְּדֹלִים אֶת־הַמָּאֹר
 הַגָּדֹל לְמַמְשֶׁלֶת הַיּוֹם וְאֶת־הַמָּאֹר הַקָּטָן

נִחַמְדָּם 'כִּי טוֹב' בִּשְׁנֵי לָפִי שָׁלַח וְגַמְדָּה מִלְּאֲכָתְךָ
הַמֵּיּוֹם עַד יוֹם שְׁלִישִׁי וְהָרִי תִּחְיִל בָּהּ בִּשְׁנֵי,

לְרִקְיָעָא, וְהוּהּ כֵּן: וַיִּקְרָא יי, לְרִקְיָעָא שְׁמִיָּא, וְהוּהּ רִמְשׁ וְהוּהּ צֶפֶר יוֹם תַּנְיָן: וַאֲמַר יי, יִתְבַּנְּשׁוּן מִיָּא, מִתַּחְתּוֹת שְׁמִיָּא לְאַתְר חַד, וְתַתְּחִי יִבְשָׁתָא, וְהוּהּ כֵּן: וַיִּקְרָא יי לִיבְשָׁתָא אֲרַעָא, וּלְבֵית בְּנִישַׁת מִיָּא קְרָא יַמְמִי, וְחֹזָא יי אֲרִי טַב: וַאֲמַר יי, תִּדְאִית אֲרַעָא דְתָאָה, עֲסָבָא דְבֶר זֶרְעִיה מוֹדְרַע, אֵילָן פִּירִין, עֲבִיד פִּירִין לִזְנוּה, דְּבֶר זֶרְעִיה בִּיה עַל אֲרַעָא, וְהוּהּ כֵּן: וַאֲפִיקַת אֲרַעָא, דְתָאָה, עֲסָבָא דְבֶר זֶרְעִיה מוֹדְרַע לִזְנוּה, וְאֵילָן עֲבִיד פִּירִין, דְּבֶר זֶרְעִיה בִּיה לִזְנוּה, וְחֹזָא יי אֲרִי טַב: וְהוּהּ רִמְשׁ וְהוּהּ צֶפֶר יוֹם תַּלִּיתִי: וַאֲמַר יי, יְהוֹן נַהוּרִין בְּרִקְיָעָא דְשְׁמִיָּא, לְאַפְרָשָׁא, בֵּין יַמְמָא וּבֵין לִילִיָּא, וְיִהוֹן לְאַתִּין וְלִמְנִין, וְלִמְנִי בֵּהוֹן יוֹמִין וְשַׁנִּין: וְיִהוֹן לְנַהוּרִין בְּרִקְיָעָא דְשְׁמִיָּא, לְאַנְהָרָא עַל אֲרַעָא, וְהוּהּ כֵּן: וְעַבְד יי, יֵת תְּרִין נַהוּרִיָּא וּרְבִיבִיָּא, יֵת נַהוּרָא וּרְבָא לְמִשְׁלַט בִּימְמָא, וְיֵת נַהוּרָא זַעֲרָא

לְמִינִיהוּ' בְּדַשְׁחִין בְּצוּוּיָהוּן, שְׁמַעוּ שְׁנַעְטוּוּ הָחִילָנוּת עַל כֶּךָ וְנִשְׁאָחוּ קַל וְחִמְרָא בְּעַנְמָן, כְּמַפְלָשׁ בְּחֶגְהָה בְּשַׁחֲטִית חֲלִין (חולין ס ע"א):

ידי יהי מאורתי וגו'. מיום ראשון נברא, וברביעי צה עליהם להחלות ברקיע, וכן כל תולדות שמים וארץ נבראו מיום ראשון וכל אחד ואחד נקבע ביום שנגזר עליו, הוא שפיתוב (לעיל פסוק ח): "חַת הַשָּׁמַיִם" - לברכות תולדותיהם, "ואת הארץ" - לברכות תולדותיה: יהי מאורתי. חסד וי"ו פיתוב, על שהוא יום מלכה לכל חספיה בתינוקות, הוא ששנינו: ברביעי היו מתענגים על חספיה שלח תפל בתינוקות (תענית ס ע"ב): להבדיל בין היום ובין הלילה. משנינו החור הראשון, חבל בשבעת ימי בראשית שמשו החור והחשך הראשונים זה ביום וזה בלילה: והיו לאותות. פשהמאורות לוקין סימן דע הוא לעולם, שפיתוב: "ומאורות השמים חל תחתיו" (ירמיה י ב), פגעותכס רצון הקדוש ברוך הוא חין חתם צריכים לדאג מן הפרענות: ולמועדים. על שם העתיד, שעתידים ישדחל להנשנות על המועדות, והם נמנים למוולד הלכנה: ולימים. שמוש החמה חצי יום ושמוש הלכנה חצו, הרי יום שלם: ושנים. לסוף שלש מחות וששים וחמשה ימים ימרו מהלכתן בשנים עשר מזלות המשתתים אותם, והיו שנה:

טו והיו למאורות. עוד זאת ישמשו, שיחירו לעולם:

טז המאורות הגדלים. שנים נבראו, ונתמנעטה הלכנה על שקטרה ואמרה: אי חפשי ללגי

ודבר שלח נגמר חינו במלואו וטובו, ובשלישי שנגמרה מלכת המים והתחיל נגמר מלכה חזרת, כפל זו כי טוב שני פעמים (להלן פסוקים י יב): חת לגמר מלכת השני וחת לגמר מלכת היום:

ח ויקרא אלהים לרקיע שמים. שח מים, שם מים, חש ומים שערבן זה בזה ונעה מהם שמים:

ט וקווי המים. שהיו שטוחים על פני כל הארץ, והקום באוקינוס, הוא הים הגדול שכל הימים:

י וקרא ימים. והלא ים אחד הוא? חלח חינו דומה טעם דג העולה מן הים פעכו לטעם דג העולה מן הים בחספמיה:

יא תדשא הארץ דשא עשב. לא דשא לשון עשב ולא עשב לשון דשא, ולא היה לשון המקרא לומר: יתעשי הארץ, שמיני דשאין מחלקין, כל אחד לעצמו נקרא עשב פלוני, ואין לשון למדבר לומר דשא פלוני, שלשון דשא הוא לבית הארץ כשהיא מתמלאת בדשאים: תדשא. תתמלא ותתפסה לבוש עשבים. בלשון לעו נקרא דשא חירבדי"ן, פלן בערבוניה, וכל שדש לעצמו נקרא עשב: מזריע זרע. שיתדל בו זרעו לזרע ממנו במקום אחר: עץ פרי. שיהא טעם העץ כטעם הפרי והיא לא עשתה כן, חלח ותעץ הארץ עץ עשה פרי, ולא העץ פרי, לפיכך פשתקלל חס על עונו נפקדה גס היא על עוניה ונתקללה: אשר זרעו בו. הן גרעיני כל פרי שמהן האילן עומח כשנטעין אותן:

יב ותוצא הארץ וגו'. חף על פי שלח נחמד

לְמַשְׁלַת הַלַּיְלָה וְאֵת הַכּוֹכָבִים׃ וַיִּתֵּן אֹתָם י
 אֱלֹהִים בְּרָקִיעַ הַשָּׁמַיִם לְהָאִיר עַל־הָאָרֶץ׃
 וְלַמָּשָׁל בַּיּוֹם וּבַלַּיְלָה וּלְהַבְדִּיל בֵּין הָאֹר וּבֵין יח
 הַחֹשֶׁךְ וַיְרֹא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־
 בֹקֶר יוֹם רִבְעִי׃

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים יִשְׂרְעוּ הַמַּיִם שְׂרָץ נֶפֶשׁ חַיָּה כ
 וְעוֹף יְעוֹפֵף עַל־הָאָרֶץ עַל־פְּנֵי רִקִּיעַ הַשָּׁמַיִם׃
 וַיִּבְרָא אֱלֹהִים אֶת־הַתַּנִּינִם הַגְּדֹלִים וְאֵת כא
 כָּל־נֶפֶשׁ הַחַיָּה ׀ הָרֹמֶשֶׁת אֲשֶׁר שְׂרְעוּ הַמַּיִם
 לְמִינֵהֶם וְאֵת כָּל־עוֹף כָּנָף לְמִינֵהוּ וַיְרֹא אֱלֹהִים
 כִּי־טוֹב׃ וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים לֵאמֹר פְּרוּ וּרְבוּ כב
 וּמְלֹאוּ אֶת־הַמַּיִם בַּיַּמִּים וְהָעוֹף יִרֶב בָּאָרֶץ׃
 וַיְהִי־עֶרֶב וַיְהִי־בֹקֶר יוֹם חַמִּישִׁי׃ כג

וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים תּוֹצֵא הָאָרֶץ נֶפֶשׁ חַיָּה לְמִינָהּ כד
 בְּהֵמָה וּרְמֶשׂ וְחַיֵּת־אָרֶץ לְמִינָהּ וַיְהִי־כֵן׃
 וַיַּעַשׂ אֱלֹהִים אֶת־חַיַּת הָאָרֶץ לְמִינָהּ וְאֵת־
 הַבְּהֵמָה לְמִינָהּ וְאֵת כָּל־רֶמֶשׂ הָאֲדָמָה לְמִינָהּ
 וַיְרֹא אֱלֹהִים כִּי־טוֹב׃ וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים נַעֲשֶׂה כו
 אָדָם בְּצַלְמֵנוּ כְּדִמוּתֵנוּ וַיְרְדּוּ בְדִגְתַּיִם וּבְעוֹף
 הַשָּׁמַיִם וּבַבְּהֵמָה וּבְכָל־הָאָרֶץ וּבְכָל־הָרֶמֶשׂ
 הָרֹמֶשֶׁת עַל־הָאָרֶץ׃ וַיִּבְרָא אֱלֹהִים ׀ אֶת־הָאָדָם כז

י' לְמַשְׁלֵט בְּלִילִיָּא, וַיֵּת בּוֹכְבֵּיָא: וַיְהִיב יִתְהוֹן, יי בְּרֻקֵּיעָא דְשִׁמְיָא, לְאַנְהָרָא עַל אֶרְעָא:
 י"ט וְלַמַּשְׁלֵט בְּיַמְמָא וּבְלִילִיָּא, וְלֹא־פִרְשָׁא, בֵּין נְהוּרָא וּבֵין חֲשׂוֹכָא, וְחֻזָּא יי אַרִי טֵב: וְהוּהּ
 כ רִמְשׁ וְהוּהּ צִפֹּר יוֹם רִבְעִיעִי: וְאָמַר יי, יִרְחֲשׁוֹן מִיָּא, רְחִישׁ נִפְשָׁא חִיתָא, וְעוֹפָא יִפְרַח
 כ"א עַל אֶרְעָא, עַל אִפִּי רֻקִּיעַ שְׁמִיָּא: וּבָרָא יי, יֵת תַּנְיִנְיָא רַבְרַבְיָא, וַיֵּת כָּל נִפְשָׁא חִיתָא
 כ"ב דְּרַחֲשָׂא, דְּאַרְחִישׁוּ מִיָּא לְזוּנְהוֹן, וַיֵּת כָּל עוֹפָא דְּפִרַח לְזוּנְהִי, וְחֻזָּא יי אַרִי טֵב: וּבִרְיִךְ
 כ"ג יִתְהוֹן, יי לְמִימֵר, פּוֹשׁוּ וּסְגוּ, וּמָלוּ יֵת מִיָּא בְּיַמְמָיָא, וְעוֹפָא יִסְגִּי בְּאַרְעָא: וְהוּהּ רִמְשׁ
 כ"ד וְהוּהּ צִפֹּר יוֹם חֲמִישִׁי: וְאָמַר יי, תִּפְיִק אֶרְעָא, נִפְשָׁא חִיתָא לְזוּנְהִי, בְּעִיר וּרְחִישׁ, וְחִית אֶרְעָא
 כ"ה לְזוּנְהִי, וְהוּהּ כֵּן: וַעֲבַד יי יֵת חִית אֶרְעָא לְזוּנְהִי, וַיֵּת בְּעִירָא לְזוּנְהִי, כָּל רַחֲשָׂא דְּאַרְעָא
 כ"ו לְזוּנְהִי, וְחֻזָּא יי אַרִי טֵב: וְאָמַר יי, נַעֲבִיד אֲנָשָׂא, בְּצַלְמֵנָא בְּדְמוּתֵנָא, וְיִשְׁלֹטוֹן בְּנוֹנִי יָמָא
 כ"ז וּבְעוֹפָא דְשִׁמְיָא, וּבְבִיעִירָא וּבְכָל אֶרְעָא, וּבְכָל רַחֲשָׂא דְרַחֲשִׁישׁ עַל אֶרְעָא: וּבָרָא יי יֵת אָדָם

מַלְכִּים שִׁשְׁתַּמְשׁוּ בְּכֶתֶר אֶחָד: וְאֵת הַבּוֹכְבִּים. על ידי שִׁמְעֵט אֵת הַלֵּבְנָה, הִרְבֵּה גְבֻהָהּ לַהֲפִים דַּעְתָּהּ:

כ"ו נִפְשָׁא חִיָּה, שִׁיחָא בַּה חִיּוֹת: שְׂרָץ, כָּל דְּבַר חִי שְׂחִינֵי גְבוּהָ מִן הָאֶרֶץ קְרוֹי שְׂרָץ, בְּעוֹף – כְּגוֹן זְבוֹיִם, בְּשָׂקִים – כְּגוֹן גְּמָלִים וְחַפְשִׁית וְתוֹלָעִים, וּבְבִיעִיּוֹת – כְּגוֹן חֹלֵד וְעַכְבָּר וְחֻמָּט וְכוּינָח בָּהֶם, וְכָל הַדָּגִים:

כ"א הַתַּנְיִנִּים. דָּגִים גְּדוֹלִים שָׂבִים, וּבְדִבְרֵי אֲגָדָה: הוּא לִוְיָתָן וְכֵן זִמְנָא, שֶׁבְּרַחֲשׁ זָכָר וְנִקְבָּה וְהִרְגָּה אֶת הַנִּקְבָּה וּמָלְאָהּ לַעֲדִיקִים לַעֲתִיד לִבָּא, שֶׁאִם יִפְרוּ וְיִרְבּוּ לֹא יִתְקִים הָעוֹלָם בְּפִנְיָהּ: נִפְשָׁא חִיָּה, נִפְשָׁא שֶׁיֵּשׁ בַּה חִיּוֹת:

כ"ב וַיְבָרֶךְ אֹתָם. לְפִי שְׂמֻחָסְדִּים חוֹתֵם וְגִדִּין מִקֵּץ וְאֻכְלִין חוֹתֵם, הֶעֱרָכוּ לְבִרְכָּהּ, וְאִךְ הַחִיּוֹת הֶעֱרָכוּ לְבִרְכָּהּ, אֲלֹא מִפְּנֵי הַנֶּחֱשׁ הָעֲתִיד לְקַלְלָהּ, לִכְךָ לֹא בִרְכָּהּ, שֶׁלֹּא יֵחָד הוּא בְּפֻלָּל: פָּרוּ, לָשׁוֹן פָּרִי, כְּלוֹמֵר עֲשׂוּ פִּירוֹת:

כ"ד תּוֹצֵא אֶת־הָאָרֶץ. הוּא שְׂפָרְשָׁתִּי (לְעֵיל פְּסוּק י"ד) שֶׁהִכַּל גְּבֻרָה מִיּוֹם רִאשׁוֹן וְלֹא הֶעֱרָכוּ אֲלֹא לְהוֹצִיאָם: נִפְשָׁא חִיָּה, שֶׁיֵּשׁ בַּה חִיּוֹת: וְרִמְשׁ, הֵם שְׂרָצִים שֶׁהֵם גְּמוּבִים וְדוֹמָמִים עַל הָאֶרֶץ, וְנִרְחִים כְּאִלּוּ נִגְדִּין שְׂחִין הַלּוֹכֵן נִכֵּר, כָּל לָשׁוֹן רִמְשׁ וְשָׂרָץ בְּלִשְׁוֹנֵי קוֹנְמוֹדִי"ט:

כ"ה וַיַּעַשׂ. תִּקַּן לְעִבְיוֹן בְּקוֹמָתָן:

כ"ו נִעֲשָׂה אָדָם. עֲנִיתָנוּתִי שֶׁל הַקְדוֹשׁ בְּרוּךְ הוּא

מצווה א
מצוות פריה ורביה

בְּצִלְמוֹ בְּעֵלֶם אֱלֹהִים בָּרָא אֹתוֹ זָכָר וּנְקֵבָה בָּרָא
 אֹתָם: וַיְבָרֶךְ אֹתָם אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר לָהֶם אֱלֹהִים כח
 פְּרוּ וּרְבוּ וּמְלֵאוּ אֶת-הָאָרֶץ וּכְבֹּשׁוּהָ וּרְדּוּ בְּדִגְתַּי
 הַיָּם וּבַעֲוֹף הַשָּׁמַיִם וּבְכָל-חַיָּה הָרֹמֶשֶׁת עַל-
 הָאָרֶץ: וַיֹּאמֶר אֱלֹהִים הִנֵּה נָתַתִּי לָכֶם אֶת-כָּל-ט
 עֵשֶׂב וְזֶרַע זָרַע אֲשֶׁר עַל-פְּנֵי כָל-הָאָרֶץ וְאֶת-
 כָּל-הָעֵץ אֲשֶׁר-בּוֹ פְּרִי-עֵץ זֶרַע זָרַע לָכֶם יִהְיֶה
 לְאֹכְלָהּ: וּלְכָל-חַיַּת הָאָרֶץ וּלְכָל-עוֹף הַשָּׁמַיִם ל
 וּלְכָל רוֹמֵשׁ עַל-הָאָרֶץ אֲשֶׁר-בּוֹ נֶפֶשׁ חַיָּה אֶת-
 כָּל-יֶרֶק עֹשֶׂב לְאֹכְלָהּ וַיְהִי-כֵן: וַיֹּרָא אֱלֹהִים אֶת-לא
 כָּל-אֲשֶׁר עָשָׂה וְהִנֵּה-טוֹב מְאֹד וַיְהִי-עֶרֶב וַיְהִי-
 בֹקֶר יוֹם הַשְּׁשִׁי:

וַיְכַלּוּ הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ וְכָל-עֲבָאִם: וַיְכַל אֱלֹהִים ב
 בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה וַיִּשְׁבֹּת
 בְּיוֹם הַשְּׁבִיעִי מִכָּל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר עָשָׂה:
 וַיְבָרֶךְ אֱלֹהִים אֶת-יוֹם הַשְּׁבִיעִי וַיְקַדֵּשׁ אֹתוֹ ג
 כִּי בּוֹ שָׁבַת מִכָּל-מְלַאכְתּוֹ אֲשֶׁר-בָּרָא אֱלֹהִים
 לַעֲשׂוֹת:

ב שני אֵלֶּה תּוֹלְדוֹת הַשָּׁמַיִם וְהָאָרֶץ בְּהִבְרָאָם בְּיוֹם ד
 עֲשׂוֹת יְהוָה אֱלֹהִים אֶרֶץ וּשְׁמַיִם: וְכָל ו שֵׁשׁ ה
 הַשָּׁדָה טָרָם יִהְיֶה בָאָרֶץ וְכָל-עֹשֶׂב הַשָּׁדָה טָרָם

בראשית

ב

כח בצלמיה, בצלם אלהים ברא יתיה, דבר ונקבא ברא יתהון: וברוך יתהון יי, ואמר להון יי, פושו וסגו, ומלו ית ארעא ותקופו עליה, ושלוטו, בנוני ימא ובעופא דשמיא, ובכל חיתא דרחשא על ארעא: ואמר יי, הא יהבית לכון, ית כל עסבא דבר זרעיה מזדדע, דעל אפי כל ארעא, וית כל אילן, דביה פירי אילנא דבר זרעיה מזדדע, לכון יהי למיכל: ולכל חית ארעא, ולכל עופא דשמיא, ולכל דרחיש על ארעא, דביה נפשא חיתא, ית כל ירוק עסבא למיכל, והיה כן: וחזא יי ית כל דעבד, והא תקין לחדא, והיה רמש והיה צפר יום שתיתי: ואשתכללו, שמיא וארעא וכל חיליהון: ושיצי יי ביומא שביעאה, עבדיתה דעבד, ונח ביומא שביעאה, מפל עבדיתה דעבד: וברוך יי ית יומא שביעאה, וקדיש יתיה, ארי ביה נח מפל עבדיתה, דברא יי למעבד: אלן תולדת שמיא, וארעא בד אתבריא, ביומא, דעבד, יי אלהים ארעא ושמיא: וכל אילני חקלא, עד לא הוו בארעא, וכל עסבא דחקלא עד לא

סידע עתני וקצעני, נכנס בו כחוט השערה, ונרחה פאלו פלה בו פיוס. דבר אחר: מה היה העולם חסר? מנוחה, פאת שפת פאת מנוחה, פלחה ונמרה המלחכה:

יג ויברך ויקדש, ברכו פמן, שפל ימות השבע יורד להם עמר לגלגלת, ובששי לחס משנה. וקדשו פמן שלא ירד בו מן כלל, והמקרח פתוב על העתיד: אשר ברא אלהים לעשות. המלחכה שהיתה רחוייה לעשות בשבת פפל ועשה בששי, כמו שמשפס בבראשית רבה (יח ט):

יד אלה. החמודים למעלה "תולדות השמים והארץ": בהבראם ביום עשות ה'. ללמדך שפסל נבראו בראשון. דבר אחר, "בהבראם", בה"י בראש, שנחמר: "ב"ה ה' צור עולמים" (סעיה כו, ד), בשתי חותיות הללו של השם יצר שני עולמים, ולמדך פאן שהעולם הזה נברא בה"י, רמז שירדו הרשעים למטה לראות שחת, בה"י זאת שסתומה מפל הצדדים ופתחה למטה לרדת דרך שם:

ה טרם יהיה בארץ. כל טרם' שפמקרח לשון 'עד לא' הוא, ואינו לשון קדם, ואינו נפעל לומר: הטרם, פאשר יאמר: הקדים, וזה מוכיח, ועוד אחר: "פי טרם תירחון" (שמות טו, כ) עדין לא תירחון. ואף זה תפס: עדין לא היה בארץ כשנמנה בריאת העולם בששי קדם שנגרח אדם, וכל נגש השדה עדין לא צמח. ובשלישי שפתוב: "ותוצא הארץ" (לעיל ח, יב), על פתח קרקע עמדו עד יום ששי: פי לא המטיה.

חותם" (חוב לט, יד): בצלם אלהים ברא אותו. פרש לך שחיתו כלם המנתקן לו כלם דיוקן יוצרו הוא: זכר ונקבה ברא אתם. ולהלן הוא חומר: "ויקח חת מצלעתיו" וגו' (להלן ב, כח)! מדרש אגדה, שברחו שני פרעופים בריאה ראשונה, ואחר כך חלקו. ופשוטו של מקרא: פאן הודיע שנגרחו שניהם בששי, ולא פרש לך כיצד ברייתו, ופרש לך במקום אחר:

כח ובבשה. חסר ויו, ללמדך שהזכר פובש חת הנקבה שלא תהא יצאנית. ועוד ללמדך, שהאיש שדרכו לכבש מנה על פקיה ורביה ולא האשה:

כט-ל לכן יהיה לאבלה ולכל חית הארץ. השנה להם הפתוב בהמות וחיות למאכל, ולא הרשה לאדם ולאשתו להמית בריה ולאכל בשה, אך כל ירק עגב יאכלו יחד כלם. וכשצאו בני נח, התיר להם בשה, שנחמר: "כל רמש אשר הוא חי וגו' בירק עגב" שהתרת לאדם הרחשון "נתתי לכם חת כל" (להלן טו, א):

לא יום הששי. הוסף ה"א בששי בגמר מעשה בראשית, לומר שהתנה עמהם על מנת שיקבלו עליהם ויגרעו חמשה חמשי תורה. דבר אחר, "יום הששי", כלם תלויים ועומדים עד יום הששי, הוא ששי בסיון המוכן למתן תורה:

פרק ב

ב ויכל אלהים ביום השביעי. רבי שמעון חומר: שש שחיו יודע עתני וקצעני צריך להוסיף מחול על הקדש, הקדוש ברוך הוא

וַיִּצְמַח כִּי לֹא הִמְטִיר יְהוָה אֱלֹהִים עַל-הָאָרֶץ
 וָאָדָם אֵין לַעֲבֹד אֶת-הָאֲדָמָה: וְאָדָם יַעֲלֶה מִן־^א
 הָאָרֶץ וְהִשְׁקָה אֶת-כָּל-פְּנֵי הָאֲדָמָה: וַיִּיֶצֶר^ב
 יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם עֹפֶר מִן-הָאֲדָמָה וַיִּפְחֵ
 בְּאַפּוֹ נִשְׁמַת חַיִּים וַיְהִי הָאָדָם לְנֶפֶשׁ חַיָּה:
 וַיִּטֵּעַ יְהוָה אֱלֹהִים גֶּן בְּעֶדֶן מִקְדָּשׁ וַיִּשֶׂם שֵׁם^ח
 אֶת-הָאָדָם אֲשֶׁר יִצֹר: וַיִּצְמַח יְהוָה אֱלֹהִים מִן־^ט
 הָאֲדָמָה כָּל-עֵץ נֶחֱמָד לְמִרְאָה וְטוֹב לְמֹאכֹל
 וְעֵץ הַחַיִּים בְּתוֹךְ הָגֶן וְעֵץ הַדַּעַת טוֹב וְרָע:
 וַנִּהְיֶה יֹצֵא מֵעֶדֶן לְהִשְׁקוֹת אֶת-הָגֶן וּמִשָּׁם יִפְרֹד^י
 וְהָיָה לְאַרְבַּעַת רָאשִׁים: שֵׁם הָאֶחָד פִּישׁוֹן הוּא
 הַסֹּבֵב אֶת כָּל-אֶרֶץ הַחוּלָה אֲשֶׁר-שָׁם הַזָּהָב:
 וְהַזָּהָב הָאָרֶץ הַהִיא טוֹב שָׁם הַבְּדֹלָח וְאֶבֶן
 הַשֹּׁהַם: וְשֵׁם-הַנָּהָר הַשֵּׁנִי גִיחוֹן הוּא הַסֹּבֵב אֶת
 כָּל-אֶרֶץ כּוּשׁ: וְשֵׁם הַנָּהָר הַשְּׁלִישִׁי תִּדְקֹל הוּא
 הַהֹלֵךְ קִדְמַת אֲשׁוּר וְהַנָּהָר הָרְבִיעִי הוּא פָּרָת:
 וַיִּקַּח יְהוָה אֱלֹהִים אֶת-הָאָדָם וַיַּנְחֵהוּ בְּגֶן-עֶדֶן^{טו}

ומה טעם לא המטיר? לפי שאדם חין לעבד
 את האדמה וחין מפיר פטובתם של גשמים.

וכשאדם חכם וידע שהם ערך לעולם התפלל
 עליהם וירדו, ונמחו החילנות והדשאים: ה'

צִמָּח, אֲרִי לֹא אֲחִית, יי אֱלֹהִים מְטָרָא עַל אֶרֶעָא, וְאִנֹּשׁ לִית, לְמַפְלַח יֵת אֲדַמְתָּא: וְעִנְנָא הוּהוּ סְלִיק מִן אֶרֶעָא, וּמִשְׁקֵי יֵת כָּל אֲפִי אֲדַמְתָּא: וּבָרָא יי אֱלֹהִים יֵת אָדָם, עֶפְרָא מִן אֶרֶעָא, וּנְפַח בְּאִפּוּהִי נִשְׁמָתָא דְחַיִּי, וְהוּת בְּאָדָם לְרוּחַ מַמְלָלָא: וּנְצַב, יי אֱלֹהִים, גִּנְתָּא בַּעֲדֵן מְלֻקְדָּמִין, וְאִשְׁרֵי תַמָּן, יֵת אָדָם דִּבְרָא: וְאֶצְמַח, יי אֱלֹהִים מִן אֶרֶעָא, כָּל אֵילָן, דְּמַרְגָּג לְמַחְזֵי וְטָב לְמִיכָל, וְאֵילָן חַיִּיא בְּמַצִּיעוּת גִּנְתָּא, וְאֵילָן, דְּאִכְלֵי פִירוּהִי י חֲכָמִין בֵּין טָב לְבִישׁ: וְנִהְרָא הוּהוּ נָפִיק מִעֵדֵן, לְאִשְׁקָאָה יֵת גִּנְתָּא, וּמִתַּמָּן מִתְפָּרֵשׁ, יא וְהוּי לְאַרְבַּעָא רִישֵׁי נְהָרִין: שׁוּם חַד פִּישׁוֹן, הוּא דְמִקִּיף, יֵת כָּל אֶרֶע חוּיִלָּה, דְּתַמָּן יב דְּהַבָּא: וְדִהַבָּא, דְּאֶרֶעָא הִיא טָב, תַּמָּן בְּדִלְחָא וְאַבְנֵי בְרָלָא: וְשׁוּם נִהְרָא תַנְנָא גִיחוֹן, יד הוּא דְמִקִּיף, יֵת כָּל אֶרֶע כּוּשׁ: וְשׁוּם נִהְרָא תְלִיתָאָה דְגֻלְתָּ, הוּא דְמַהְלִיךְ לְמִדְנַחָא טו דְאַתּוּר, וְנִהְרָא רַבִּיעָאָה הוּא פָּרָת: וּדְבַר, יי אֱלֹהִים יֵת אָדָם, וְאִשְׁרֵייהּ בְּגִנְתָּא דִּיעֵדֵן,

בְּנֵי שָׁל רַבִּי יוֹסִי הַגָּלִילִי מְשַׁלְשִׁים וְשִׁתִּים מִדּוֹת הָאֲרָצָה נִדְקֶשֶׁת, וְזוֹ חֲחַת מִקֵּץ: כָּלֵל שְׁלֹחֲקֵי מַעֲשָׂה, הוּא פִּקְטוֹ שֶׁל רַחֲשׁוֹן. "וַיִּבְרָא... חֲחַת הָאָדָם" - זֶהוּ כָּלֵל, סָתֵם בְּרִיתוֹ מִהֵיכָן וְסָתֵם מַעֲשָׂיו. חֲזֹר וּפְרָשׁ: "וַיִּצְרָה ה' אֱלֹהִים" וְגו', וַיִּצְמַח לוֹ גֵּן עֵדֶן וַיַּעֲרֵהוּ בְּגֵן עֵדֶן וַיִּפֹּל עָלָיו תְּרִדְמָה, הַשּׁוֹמֵעַ סְבִיר שֶׁהוּא מַעֲשָׂה חֲחַר וְחִינּוֹ חֲלָח פִּקְטוֹ שֶׁל רַחֲשׁוֹן. וְכֵן חֲחַל הַהֶמְחָה חֲזֹר וְכַתֵּב: "וַיִּצְרָה ה' וְגו' מִן הָאֲרָצָה כָּל חֲחַת הַשָּׂדֶה" (לִהְיוֹן פִּסְקוֹ יט), כְּדִי לִפְרָשׁ: "וַיִּבְרָא חֲחַל הָאָדָם" לְקִרְוֵת שָׁם, וּלְלַמֵּד עַל הָעוֹפוֹת שֶׁנִּבְרְאוּ מִן הַדֶּקֶק:

טז וַיִּצְמַח. לַעֲנוֹן הֵגֶן הַפְּתוּג מְדַבֵּר: בְּתוֹךְ הֵגֶן. בְּחֻמְעֵה הֵגֶן:

יז פִּישׁוֹן. הוּא נִילּוּס נִהַר מַצְרַיִם, וְעַל שֵׁם שְׁמִימִי מִתְפָּרְקִין וְעוֹלִין וּמִשְׁקִין חֲחַת הָאָרֶץ נִקְרָא "פִּישׁוֹן", כִּמּוֹ: "וּפְשָׁו פְּרָשׁוֹ" (חִבְקוּן ח, ח). דְּבַר חֲחַר, "פִּישׁוֹן", שֶׁהוּא מַגְדֵּל פְּשָׁתָן, הוּא שְׁנַחֲמֵר בִּישְׁעִיהּ חֲחַל מַצְרַיִם: "וּבִשְׁוֹ עֲבָדֵי פְשָׁתִים" (יִשְׁעִיהּ יט, טז).

יח-יד. גִּיחוֹן. שֶׁהִיא הוֹלֵךְ וְהוֹמָה וְהִמְיָתוֹ גְּדוּלָּה מְאֹד, כִּמּוֹ: "וְכִי יֵצֵא" (שְׁמוֹת כח, כח) שְׁמַנְצֵחַ וְהוֹלֵךְ וְהוֹמָה: חֲדָקֵל. שְׁמִימִי חֲדִין וְקִלּוֹן: פָּרָת. שְׁמִימִי פִרְדִּין וְכִבִּין וּמִקְדִּין חֲחַת הָאָדָם: כּוּשׁ וְאַשּׁוּר - עֲדִין לֹא הָיוּ, וְנִכְתֵּב מִקְרָא עַל הָעֵתֵד: קְדַמַּת אַשּׁוּר. לְמַנְדְּחָה שֶׁל אַשּׁוּר: הוּא פָּרָת. הַחֲשׁוֹב עַל כָּלֵם, הַנִּפְקֵר עַל שֵׁם אָרֶץ שְׂדֵחָל:

טז וַיִּקַּח. לְקַחוֹ בְּדִבְרֵים נָחִים וּפְתָחוֹ לְכַנֵּס:

אֱלֹהִים. ה' הוּא שְׁמוֹ, אֱלֹהִים - שֶׁהוּא שְׁלִיט וְשׁוֹפֵט עַל כָּל, וְכֵן פְּרָשׁ זֶה בְּכָל מְקוֹם לְפִי פְשָׁטוֹ: ה' שֶׁהוּא אֱלֹהִים:

יז וַאֲדָ יַעֲלֶה. לַעֲנוֹן בְּרִיתוֹ שֶׁל אָדָם, הָעֵלָה הַתְּהוֹם וְהַשָּׂקָה עֲנָנִים לְשָׁרוֹת הָעֶפְר וְנִבְרָח אָדָם, כִּיבָּל זֶה שְׁעוֹת מִים וְחֲחַר כֵּךְ לֹא חֲחַת הָעֶשֶׂה, חֲחַר כִּיחַן "וְהַשָּׂקָה" וְחֲחַר כֵּךְ "וַיִּצְרָה":

יז וַיִּצְרָה. שְׁתֵּי יַעֲרֹת, יַעֲרָה לְעוֹלָם הַזֶּה וַיַּעֲרָה לְתַחֲחִית הַמַּתִּים, חֲחַל בְּהֶמְחָה שְׁחִינָה עוֹמֶדֶת לְדִין, לֹא נִכְתֵּב בִּיצִירְתָּהּ שֶׁנִּי יוֹדִינִי: עֶפְר מִן הָאֲדָמָה. עֶבֶר עֶפְרוֹ מִכָּל הָאֲדָמָה מִחֲרַפֵּעַ רוּחוֹת, שְׁכָל מְקוֹם שְׁחִימֹת שֵׁם תִּהְיָ קוֹלֻטִּין לְקִבּוּרָה. דְּבַר חֲחַר, נָטַל עֶפְרוֹ מִמְּקוֹם שְׁנַחֲמֵר כּו: "מִנְּחַח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה לוֹ" (שְׁמוֹת כ, כח) הַלְוִי תִּהְיָ לוֹ כְּפִרָּה וְיִכָּל לַעֲמֹד: וַיִּפַּח בְּאַפּוֹ. עֲשָׂאוֹ מִן הַתַּחֲחֹנִים וּמִן הָעֵלְיוֹנִים, גוֹף מִן הַתַּחֲחֹנִים וְנִשְׁמָה מִן הָעֵלְיוֹנִים. לְפִי שְׁבִיּוֹם רַחֲשׁוֹן נִבְרָחוֹ שְׁמִים וְחֲרָךְ, בִּשְׁנֵי בְרָח רָקִיעַ לְעֵלְיוֹנִים, בְּשִׁלְשִׁי "תִּרְחָה הַיָּפֶשֶׁה" לְתַחֲחֹנִים, בְּרַבִּיעִי בְרָח מִחוּדוֹת לְעֵלְיוֹנִים, בְּחִמְשִׁי "יִשְׁרָעוּ הַמִּים" לְתַחֲחֹנִים, הַזֶּקֶק הַשְּׂשִׁי לְבִרְחוֹת כּוּ בְּעֵלְיוֹנִים וּבְתַחֲחֹנִים, וְחֵם לֹא יֵשׁ קִנְיָה בְּמַעֲשֶׂה בְּרָחִישִׁית, שֶׁהִיוּ חֲלֹ רַבִּים עַל חֲלֹ בְּרִיחִית יוֹם חֲחַד: לְנַפֵּשׁ חִיָּה. חֲחַר בְּהֶמְחָה וְחִיָּה נִקְרָחוֹ עֶפֶס חִיָּה, חֲחַר זֶה שֶׁל אָדָם חִיָּה שְׁכָכָה, שְׁתִּנְשֵׁךְ כּוּ דְעָה וְדַבּוֹר:

יח מִקְדָּם. בְּמִזְרָחוֹ שֶׁל עֵדֶן נָטַע חֲחַת הֵגֶן וְחֵם תַּחֲמָה, הָרִי בְּבֵר פְּתֵב: "וַיִּבְרָא... חֲחַת הָאָדָם" וְגו' (לִעֲלוֹ ח, כז)? רַחֲחִית בְּבִרְחִיתָהּ שֶׁל רַבִּי חֲלִיעֶזֶר

לְעַבְדָּהּ וּלְשִׁמְרָהּ: וַיֵּצֵא יְהוָה אֱלֹהִים עַל־הָאָדָם טו
 לֵאמֹר מִכָּל עֵץ־הַגֵּן אָכַל תֹּאכֵל: וּמִעֵץ הַדַּעַת יו
 טוֹב וְדַע לֹא תֹאכַל מִמֶּנּוּ כִּי בְיוֹם אֲכָלְךָ מִמֶּנּוּ
 מוֹת תָּמוּת: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לֹא־טוֹב הֵיטוֹת יח
 הָאָדָם לְבַדּוֹ אֶעֱשֶׂה־לּוֹ עֶזֶר כְּנֶגְדּוֹ: וַיֵּצֵר יְהוָה טז
 אֱלֹהִים מִן־הָאָדָמָה כָּל־חַיַּת הַשָּׂדֶה וְאֵת כָּל־
 עוֹף הַשָּׁמַיִם וַיָּבֵא אֶל־הָאָדָם לְרֹאוֹת מִה־יִּקְרָא־
 לוֹ וְכָל־אֲשֶׁר יִקְרָא־לוֹ הָאָדָם נָפֶשׁ חַיָּה הוּא שְׁמוֹ:
 וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת לְכָל־הַבְּהֵמָה וְלָעוֹף הַשָּׁמַיִם כ
 וְלָכָל חַיַּת הַשָּׂדֶה וְלָאָדָם לֹא־מָצָא עֶזֶר כְּנֶגְדּוֹ:
 וַיִּפֹּל יְהוָה אֱלֹהִים ו תְּרִדְמָה עַל־הָאָדָם וַיִּישָׁן כא
 וַיִּקַּח אֶחָת מִצִּלְעֹתָיו וַיִּסְגֹּר בָּשָׂר תַּחְתָּנָה: וַיִּבֶן כב
 יְהוָה אֱלֹהִים ו אֶת־הַצֵּלַע אֲשֶׁר־לָקַח מִן־הָאָדָם
 לְאִשָּׁה וַיֵּבֵאהָ אֶל־הָאָדָם: וַיֹּאמֶר הָאָדָם זֹאת כג
 הַפֶּעַם עֲצָם מֵעַצְמִי וּבָשָׂר מִבָּשָׂרִי לְזֹאת יִקְרָא
 אִשָּׁה כִּי מֵאִישׁ לָקַחְתִּי־זֹאת: עַל־כֵּן יַעֲזֹב־אִישׁ ד
 אֶת־אָבִיו וְאֶת־אִמּוֹ וְדָבַק בְּאִשְׁתּוֹ וְהָיוּ לְבָשָׂר
 אֶחָד: וְהָיוּ שְׁנֵיהֶם עֲרוּמִים הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ וְלֹא כה
 יִתְבָּשִׁשׁוּ: וְהִנָּחֵשׁ הָיָה עָרוֹם מִכָּל חַיַּת הַשָּׂדֶה ג
 אֲשֶׁר עָשָׂה יְהוָה אֱלֹהִים וַיֹּאמֶר אֶל־הָאִשָּׁה אֵף־
 כִּי־אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ מִכָּל עֵץ הַגֵּן: וְתֹאמַר כ

שלישי

בראשית

טז לְמַפְלָחָה וּלְמִטְרָה: וַיִּקְרֵד יי אֱלֹהִים, עַל אָדָם לְמִימֶר, מִכָּל אֵילָן גִּנְתָּא מִיכָל תֵּיכוֹל:
 יז וּמֵאֵילָן, דְּאֶכְלִי פִירוּהִי חֲכָמִין בֵּין טֹב לְבִישׁ, לֹא תֵיכוֹל מִנֶּה, אֲרִי, בִּיזְמָא, דְּתֵיכוֹל מִנֶּה
 יח מִמֶּת תַּמּוּת: וַאֲמַר יי אֱלֹהִים, לֹא תִקֵּין, דִּיהִי אָדָם בְּלַחְדוּהִי, אֲעִבִיד לִיה סִמְךָ בְּקִבְלִיה:
 יט וּבָרָא יי אֱלֹהִים מִן אֲרֻעָא, כָּל חַיַּת בְּרָא וַיֵּת כָּל עוֹפֹא דְשָׁמַיָא, וְאִיתִי לוֹת אָדָם, לְמַחְזִי
 כ מָא יִקְרִי לִיה, וְכָל דְּהוּה קָרִי לִיה אָדָם, נִפְשָׁא חַיָּתָא הוּא שְׁמִיה: וּקְרָא אָדָם שְׁמֵהּ, לְכָל
 כא בְּעִירָא וְלְעוֹפֹא דְשָׁמַיָא, וְלְכָל חַיַּת בְּרָא, וּלְאָדָם, לֹא אֲשַׁבַּח סִמְךָ בְּקִבְלִיה: וַרְמָא יי
 כב אֱלֹהִים שְׁינָתָא, עַל אָדָם וּדְמוּךְ, וְנָסִיב, חֲדָא מִעֲלֵעוּהִי, וּמְלִי בִסְרָא תַּחוּתָה: וּבָנָא יי
 כג אֱלֹהִים יֵת עֲלֵעָא, דְּנָסִיב מִן אָדָם לְאִתָּתָא, וְאִיתִיה לוֹת אָדָם: וַאֲמַר אָדָם, הֲדָא זְמָנָא,
 כד גִּרְמָא מְגֻרְמִי, וּבִסְרָא מִבְּסָרִי, לְדָא יִתְקִרִי אִתָּתָא, אֲרִי מִבְּעִלָּה נָסִיבָא דָא: עַל בֶּן יִשְׁבּוּק
 כה גִּבּוֹר, בֵּית מִשְׁכְּבִי אֲבוּהִי וְאִמִּיה, וַיִּדְּבֹק בְּאִתָּתִיה, וַיהוֹן לְבִסְרָא חֹד: וַהּוּו תְּרוּיָהוֹן
 א ג עֲרֻלָּאִין, אָדָם וְאִתָּתִיה, וְלֹא מִתְּפַלְמִין: וַחֲוִיָּא הָוָה חֲכִים, מִכָּל חַיַּת בְּרָא, דְּעִבֵּד יי
 ב אֱלֹהִים, וַאֲמַר לְאִתָּתָא, בְּקִשְׁטָא אֲרִי אֲמַר יי, לֹא תֵיכְלוּן, מִכָּל אֵילָן גִּנְתָּא: וַאֲמַרְתָּ

קִרְבַּח מְלֻמָּטָה וְקִרְבַּח מְלֻמָּעָה שְׁלֹחַ וְכַפִּיד מִשְׁחָח
 עַל קִירוּתָהּ: וַיִּבֶן... אֶת הַצֵּלָע... לְאִשָּׁה. לְהוֹיָת
 אִשָּׁה, כְּמוֹ: "וַיַּעַשׂ חוּתִין גְּדֵעוֹן לְאִפּוֹד" (סוֹפִטִים ח,
 טו) לְהוֹיָת חִפּוֹד:

כג | זֹאת הַפְּעֵם. מְלֻמָּד שֶׁכָּא חָדָם עַל כָּל כְּהֵמָה
 וְחִיָּה וְלֹא נִתְקַדְּרָה דְּעִתָּה כְּהֵם: לְזֹאת יִקְרָא
 אִשָּׁה בִּי מֵאִישׁ וְגו'. לְשׁוֹן נִפְלַע עַל לְשׁוֹן, מִכָּאן
 שֶׁנִּבְרָח הַעוֹלָם כְּלָשׁוֹן הַקֶּדֶשׁ:

כד | עַל בֶּן יַעֲזֹב אִישׁ. רִוַּח הַקֶּדֶשׁ חוֹמֶרֶת כֶּן,
 לְחִסְרָא עַל כֵּן נִחַ עֲרִיּוֹת: לְבִשָּׁר אַחֶר. הוֹלֵד
 נֹעֵר עַל יְדֵי שְׁנִיָּהם, וְשֵׁם נַעֲשָׂה כְּשֶׁחָדָם חָדָד:

כה | וְלֹא יִתְבַּשְּׁשׁוּ. שְׁלֹחַ הֵיוּ יוֹדְעִים דְּכָךְ עֲנִיעוֹת
 לְהַבְחִין בֵּין טוֹב לְרָע, וְאִךְ עַל פִּי שְׁנִיָּהם כּוּ
 דְּעָה לְקִרְחָא שְׁמוֹת, לֹא נִתָּן כּוּ יַעֲרָה הַקֶּדֶשׁ עַד
 חֲכָלוֹ מִן הָעֵן, וְנִכְנָם כּוּ יַעֲרָה הַקֶּדֶשׁ וַיִּדַּע מַה
 בֵּין טוֹב לְרָע:

פרק ג

א | וְהַנְחֵשׁ הִיָּה עָרוֹם. מַה עֲנִין זֶה לְכָאן?
 הִיָּה לוֹ לְסִמְךָ: "וַיַּעַשׂ... לְחָדָם וּלְאִשְׁתִּי כְּתֻמֹּת
 עוֹר וַיִּלְבָּשׁם" (לֵהֲלֹן פְּסוּק ח, כ). חֲלָח לְמִדְרַךְ מִחִיּוֹ
 עֲנָה הַכֵּן הַנֶּחֱשׁ עֲלֵיהֶם, כִּיָּה חוֹתֵם עֲרֻמִּים
 וְעוֹסְקִים בְּתַשְׁמִישׁ לְעֵין כָּל וְנִתְחַוָּה לָהּ: עָרוֹם
 מִכָּל. לְפִי עֲרֻמָּתוֹ וְגִלְתּוֹ הִיָּתָה מִפְּלִתָה, עָרוֹם
 מִכָּל, חֲרוּד מִכָּל (לֵהֲלֹן פְּסוּק יד, א). אִךְ בִּי אֲמַר וְגו'.
 שְׁמִיָּח חֲמֵר לְכָס: "לֹא תִחְכְּלוּ מִכָּל" וְגו', וְאִךְ

יח | לֹא טוֹב הָיוּת וְגו'. שְׁלֹחַ יִחְמְרוּ שְׁתֵּי לְשׁוֹנוֹת
 הֵן, הַקֶּדֶשׁ כְּרוּךְ הוּא פְּעֻלָּתוֹס יַחִיד וְחִין לוֹ
 זֶה וְזֶה פְּתֻחָתוֹס חִין לוֹ זֶה: עוֹד בְּנִגְדוֹ. זְכָה –
 'עוֹד', לֹא זְכָה – 'כְּנִגְדוֹ' לְהִלָּחֵס:

יט | וַיִּצֵּר... מִן הָאֲדָמָה. הִיָּח יַעֲרָה הִיָּח עֲשִׂיה
 הַחֲמוּדָה לְמַעֲלָה: "וַיַּעַשׂ חֲלָהִים חַת חַיַּת
 הַחֲרָךְ" וְגו' (לְעִיל ח, כה). חֲלָח כָּא וּפְרַשׁ שְׁהַעוֹפּוֹת
 נִבְרָחוּ מִן הַחֲרָךְ, לְפִי שְׁחִמְרָה לְמַעֲלָה (לְעִיל ח, כ)
 מִן הַמִּים נִבְרָחוּ, וְכָאן חֲמֵר מִן הַחֲרָךְ נִבְרָחוּ.
 וְעוֹד לְמִדְרַךְ כָּאן, שֶׁכְּשַׁעֲתָה יַעֲרָתָה מִיָּד כּוּ כְּוִס
 הַבִּיחָם חֹל הַחָדָם לְקִרְוִית לְהַם שֵׁם. וְכִדְבָּרִי
 חֲזָרָה יַעֲרָה זֶה לְשׁוֹן רִדּוּי וְכַבּוּשׁ, כְּמוֹ: "כִּי תַעֲרֹ
 חֹל עִיר" (דְּבָרִים כ, יט), שֶׁכְּכָשׁן תַּחַת יָדוֹ שֶׁל חָדָם:
 וְכָל אֲשֶׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם נִפְשׁ חִיָּה וְגו'. סְרָסָהוּ
 וּפְרָסָהוּ: כָּל נִפְשׁ חִיָּה חֲשֵׁר יִקְרָא לוֹ הָאָדָם
 שֵׁם, הוּא שְׁמוֹ לְעוֹלָם:

כ-כא | וְלֹא אָדָם לֹא מִצָּא עוֹר. וַיִּפֹּל ה' אֱלֹהִים
 תְּרִדְמוּהָ. כְּשֶׁהִבִּיחוּ, הִבִּיחוּ לְפָנָיו כָּל מִין וּמִין
 זָכָר וְנִקְרָה, חֲמֵר: לְכָלֶם יֵשׁ בֶּן זֶה וְזֶה וְלִי חִין
 בֶּן זֶה, מִיָּד "וַיִּפֹּל": מִצְלָעֵתִיו. מִסְטֵרִיו, כְּמוֹ:
 "וְלִצְלָע הַמִּנְשָׁכִין" (שְׁמוֹת כו, כ), זֶהוּ שְׁחִמְרָנוּ (דְּבָרִים סח
 ע"ח): שְׁנֵי פְרֻעֵמִין נִבְרָחוּ: וַיִּסְגֹּר. מִקּוֹם הַחֲתָךְ:
 וַיִּשְׁן וַיִּקָּח. שְׁלֹחַ יִרְחָה חֲתִיכַת הַבָּשָׂר שְׁמִמְנוֹ
 נִבְרָחָת וְתַתְּבֹהָה עֲלָיו:

כב | וַיִּבֶן. כְּבִנְנוּ, קִרְבָּה מְלֻמָּטָה וְקִרְבָּה
 מְלֻמָּעָה לְכַפֵּל הוֹלֵד, כְּחוֹזֵר שֶׁל חֲטִים שֶׁהוּא

הָאִשָּׁה אֶל-הַנָּחֹשׁ מִפְּרִי עֵץ-הַגֵּן נֹאכַל: וּמִפְּרִי
הָעֵץ אֲשֶׁר בְּתוֹךְ-הַגֵּן אָמַר אֱלֹהִים לֹא תֹאכְלוּ
מִמֶּנּוּ וְלֹא תִגְעוּ בוֹ פֶּן תָּמּוּתוּן: וַיֹּאמֶר הַנָּחֹשׁ
אֶל-הָאִשָּׁה לֹא-מוֹת תָּמּוּתוּן: כִּי יָדַע אֱלֹהִים
כִּי בְיוֹם אֲכָלְכֶם מִמֶּנּוּ וְנִפְקַחוּ עֵינֵיכֶם וְהִייתֶם
כְּאֱלֹהִים יֹדְעֵי טוֹב וָרָע: וַתֵּרָא הָאִשָּׁה כִּי טוֹב
הָעֵץ לְמֹאכָל וְכִי תֹאווֶה-הוּא לְעֵינַיִם וְנִחְמַד
הָעֵץ לְהַשְׂכִּיל וַתִּקַּח מִפְּרִיו וַתֹּאכַל וַתֵּתֶן גַּם-
לְאִישָׁהּ עִמָּהּ וַיֹּאכְלוּ: וַתִּפְקַחְנָה עֵינֵי שְׁנֵיהֶם
וַיֵּדְעוּ כִּי עֵרֹמָם הֵם וַיִּתְּפוּ עָלֶיהָ תֹאנָה וַיַּעֲשׂוּ
לָהֶם חֲגָרֹת: וַיִּשְׁמְעוּ אֶת-קוֹל יְהוָה אֱלֹהִים
מִתְהַלֵּךְ בִּגְן לְרוּחַ הַיּוֹם וַיִּתְּחַבֵּא הָאָדָם וְאִשְׁתּוֹ
מִפְּנֵי יְהוָה אֱלֹהִים בְּתוֹךְ עֵץ הַגֵּן: וַיִּקְרָא יְהוָה
אֱלֹהִים אֶל-הָאָדָם וַיֹּאמֶר לוֹ אַיֶּכָּה: וַיֹּאמֶר אֶת-
קוֹלִי שָׁמַעְתִּי בִּגְן וָאִירָא כִּי-עֵרֹם אֲנִי וָאֲחַבֵּא:
וַיֹּאמֶר מִי הִגִּיד לְךָ כִּי עֵרֹם אַתָּה הִמְן-הָעֵץ
אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵבִלְתִּי אֲכָל-מִמֶּנּוּ אַכְלַת: וַיֹּאמֶר
הָאָדָם הָאִשָּׁה אֲשֶׁר נָתַתָּה עִמָּדִי הוּא נָתַתָּה-
לִּי מִן-הָעֵץ וָאֹכַל: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים לָאִשָּׁה
מַה-זֹּאת עָשִׂית וַתֹּאמֶר הָאִשָּׁה הַנָּחֹשׁ הִשְׁיֵאֲנִי
וָאֹכַל: וַיֹּאמֶר יְהוָה אֱלֹהִים אֶל-הַנָּחֹשׁ כִּי עָשִׂית

בראשית

ג אֶתֶּתָא לְחוּיָא, מְפִירִי אֵילָן גִּנְתָּא נִיבּוּל: וּמְפִירִי אֵילָנָא דְּבִמְצִיעוֹת גִּנְתָּא, אֲמַר יי, לֹא
 ד תִּיכְלוֹן מְנִיָּה, וְלֹא תִקְרְבוּן בֵּיהּ, דְּלִמָּא תִּמּוּתוּן: וְאֲמַר חוּיָא לְאַתְתָּא, לֹא מָמַת תִּמּוּתוּן:
 ה אַרִי גְלִי קָדָם יי, אַרִי, בְּיוֹמָא דְּתִיכְלוֹן מְנִיָּה, יִתְפַּתְחוּ עֵינֵיכּוֹן, וְתַחוּן בְּרַבְרִבִּין, חֲכָמִין בֵּין
 ו טֹב לְבִישׁ: וְחֻזַּת אֶתֶּתָא, אַרִי טֹב אֵילָנָא לְמִיכַל וְאַרִי אָסוּ הוּא לְעֵינִין, וּמְרַגֵּג אֵילָנָא
 ז לְאַסְתַּבְּלָא בֵּיהּ, וְנִסִּיבַת מֵאֲבִיָּה וְאַכְלַת, וַיְהִיבַת אָף לְבַעֲלָהּ, עֲמָה וְאַכַּל: וְאַתְּפַתְחָא
 ח עֵינֵי תְרוּיָהוֹן, וַיִּדְעוּ, אַרִי עֲרֻטְלָאִין אָנוּן, וְחֻטִּיטוּ לְהוֹן טְרַפִּי תֵינִין, וְעַבְדוּ לְהוֹן זְרוּיָן:
 ט וּשְׁמַעוּ, יֵת קַל מִימְרָא דִּי אֱלֹהִים, מְהֵלִיךְ בְּגִנְתָּא לְמִנְחָ יוֹמָא, וְאַטְמַר אָדָם וְאַתְתִּיָּה,
 יא מִן קָדָם יי אֱלֹהִים, בְּגוּ אֵילָן גִּנְתָּא: וְקָרָא, יי אֱלֹהִים לְאָדָם, וְאָמַר לֵיהּ אָן אַתָּ: וְאָמַר, יֵת
 יב קַל מִימְרָךְ שְׁמַעִית בְּגִנְתָּא, וְדַחֲלִילִית, אַרִי עֲרֻטְלָאִי אָנָּא וְאַטְמַרִית: וְאָמַר, מֵאֵן חוּי לָךְ,
 יג אַרִי עֲרֻטְלָאִי אַתָּ, הֵמֵן אֵילָנָא, דְּפִקִּידְתָּךְ, בְּדִיל דְּלֹא לְמִיכַל מְנִיָּה אַכְלָתָא: וְאָמַר אָדָם,
 יד אֶתֶּתָא דִּיהִבַּת עֲמִי, הִיא, יְהִיבַת לִי מֵן אֵילָנָא וְאַכְלִית: וְאָמַר יי אֱלֹהִים, לְאַתְתָּא מֵא
 יד דָּא עַבְדָּתָּ, וְאַמְרַת אֶתֶּתָא, חוּיָא אֲטַעֲנִי וְאַכְלִית: וְאָמַר יי אֱלֹהִים לְחוּיָא אַרִי עַבְדָּתָּ

ומפני מה לא נתפרקס העץ? שחין הקדוש
 ברוך הוא חפץ להוונות ברה, שלא יכלימוהו
 ויאמר: זהו שלקה העולם על ידו. מדרש רבי
 תנחומא (וירא יד):

ח וישמעו. יש מדרשי חגה רבים, ובגר סדרוס
 רבתינו על מכונס בגדראשית רבה ובשאר
 מדרשות, וזה לא פתח חלל לפשטו של מקרא
 ולא חגה המושבת דברי המקרא דבר דבור על
 חפניו. ומשמעו, שמענו את קול הקדוש ברוך
 הוא שהיה מתהלך בגן: לרוח היום. לחותו רוח
 שהשמש בזה משם, וזו היא מערבית, שלפנות
 ערב חמה פמערב, והם סרחו פעשירית:

ט איבה. יודע היה היכן הוא, חלל לכנס עמו
 בדברים, שלא יהא נבהל להשיב חס יענישהו
 פתחוס. וכן בקון חמר לו: "חי הקל אחיך" (להלן
 ד, ט) וכן בגלעס: "מי החנשים החלה עמך"
 (במדבר כב, ט) לכנס עמהם בדברים, וכן בחזקיהו
 בשלחי חיל מרדך:

יא מי הגיד לך. מחין לך לדעת מה בשת יש
 פעומד ערס: הזמן העץ. פתמיה:

יב אשר נתתה עמדי. פאן פפר פטובה:

יג השיאני. הטענה, כמו: "חל נשיא חתכם
 חזקיהו" (דברי הימים ב' כ, טו):

יד כי עשית זאת. מכאן שחין מהפכים בזכותו
 של מסית, שחלו שחלו: למה עשית זאת? היה

על פי שחזה חותם חוכלים משחר פרות,
 הדבה עליה דברים כדי שתשיבנו ויבא לדבר
 באותו העץ:

ג ולא תגעו בו. הוסיפה על הצוי לפיכך בזה
 לירי גרעון, הוא שחמר: "חל תוסף על דבריו"
 (משלי כ, ו):

ד לא מוזת תמתן. דחפה עד שנגעה בו. חמר
 לה: פשם שחין מיתה פנגעה, כך חין מיתה
 בחילה:

ה כי ידע. כל חמן שחין חת פני חמניתו, מן
 העץ חכל ובדח חת העולם: והייתם באלהים.
 יוצרי עולמות:

ו ואתה האשה. דחתה דבריו של נחש והנח
 לה והחמניתו: כי טוב העץ. להיות פאלהים:
 ובי תאווה הוא לעינים. ונפקחו עיניכם (לעיל
 פסוק ה): ונחמד... להשפיל. "ידעי טוב ודע" (סס):
 ותתן גם לאישה. שלא תמות היא ויחיה הוא
 וישא חכרת: גם. לכבות בהמה וחייה:

ז ותפקחנה וגו'. לענן החכמה דבר הפתוח
 ולא לענן רחיה ממנו. וסוף המקרא מוכיח:
 "וידעו כי עירמם הם" – חף הסומא יודע
 פשהו ערס: וידעו כי עירמם הם. מנה חחת
 היתה בידם ונתעטלו הימנה: עליה תאנה.
 הוא העץ שחכלו ממנו, בדבר שנתקלקלו בו
 נתקנו, חכל שחך הענים מענוס מלטל עליהם.

- זאת ארור אתה מפל־הבהמה ומפל־חית השדה
 על־גחנך תלך ועפר תאכל כל־ימי חייך: ואיבה ו
 אִשִּׁית בִּינְךָ וּבֵין הָאִשָּׁה וּבֵין זָרְעֶךָ וּבֵין זָרְעָהּ הוּא
 יִשׁוּבְךָ רֹאשׁ וְאַתָּה תִּשׁוּפְנוּ עָקֵב: אֶל־
 הָאִשָּׁה אָמַר הֲרֵבָה אֲרָבָה עֲצָבוֹנְךָ וְהֲרֵנְךָ בְּעֵצָב
 תֵּלְדִי בָנִים וְאֶל־אִישׁךָ תִּשְׁקָתֶךָ וְהוּא יִמְשָׁל־
 בָּךְ: וְלָאָדָם אָמַר כִּי שָׂמַעְתָּ לְקוֹל
 אִשְׁתְּךָ וַתֹּאכַל מִן־הָעֵץ אֲשֶׁר צִוִּיתִיךָ לֵאמֹר לֹא
 תֹאכַל מִמֶּנּוּ אֲרוּרָה הָאָדָמָה בְּעִבּוּרָךְ בְּעֵצָבוֹן
 תֹּאכְלֶנָּה כָּל יְמֵי חַיֶּיךָ: וְקוֹץ וְדִרְדָּר תַּעֲמִיחַ לְךָ
 וְאָכַלְתָּ אֶת־עֵשֶׂב הַשָּׂדֶה: בְּזַעַת אֶפֶיךָ תֹּאכַל לֶחֶם
 עַד שׁוּבְךָ אֶל־הָאָדָמָה כִּי מִמֶּנָּה לָקַחְתָּ כִּי־עֹפֶר
 אֶתָּה וְאֶל־עֹפֶר תִּשׁוּב: וַיִּקְרָא הָאָדָם שֵׁם אִשְׁתּוֹ
 חוּהַ כִּי הוּא הִיְתָה אִם כָּל־חַי: וַיַּעַשׂ יְהוָה אֱלֹהִים
 לָאָדָם וּלְאִשְׁתּוֹ כְּתָנֹת עוֹר וַיַּלְבִּשֵׁם:
 וַיֹּאמֶר וַיְהִי אֱלֹהִים הֵן הָאָדָם הָיָה כְּאֶחָד מִמֶּנּוּ
 לְדַעַת טוֹב וָרָע וַעֲתָה וּפֶן־יִשְׁלַח יָדוֹ וְלָקַח גַּם

רבותינו מדקדק זה במסכת בכורות (דף ח ע"ב)
 ללמד שימי עבדו של נחש שבע שנים: על גחנך
 תלך. הנגלים היו לו ונקטנו:

לו להשיב: דברי הרב ודברי התלמוד, דברי מי
 שומעו? מפל הבהמה ומפל חית השדה. חס
 מבהמה נתקפל, מחיה לא כל שכן? העמידו

בראשית

דא, לִיט אַתּ מִכָּל בְּעִירָא, וּמִכָּל חַיַּת בָּרָא, עַל מַעַךְ תַּיִוִּיל, וְעַפְרָא תִּיכּוּל כָּל יוֹמֵי חַיָּךְ:
 טו וּדְבָבוּ אֲשׁוּי, בִּינְךָ וּבֵין אֶתְתָא, וּבֵין בִּנְךָ וּבֵין בְּנֵהָא, הוּא יְהִי דְכִיר מָא דַּעֲבַדְתָּ לִּיה
 טז מַלְקֻדְמִין, וְאַתְּ תְּהִי נָטוּר לִיה לְסוּפָא: לְאַתְתָא אָמַר, אֶסְגָּאָה אֶסְגִּי צַעֲרֵכִי וְעַדְוִיכִי, בְּצַעֲרִי
 יז תְּלִידִין בְּנִין, וְלוֹת בַּעֲלִיךָ תְּהִי תִמְאָבְתִּיךָ, וְהוּא יִשְׁלוֹט בִּיךָ: וְלְאָדָם אָמַר, אֲרִי קְבִילָתָא
 לְמִימַר אֶתְתָּךְ, וְאַכְלָת מִן אֵילָנָא, דְּפָקִידְתָּךְ לְמִימַר, לֹא תִיכּוּל מִנֶּה, לִיטָא אֲרַעָא בְּדִילְךָ,
 יח בַּעֲמַל תִּיכְלֶנָה, כָּל יוֹמֵי חַיָּךְ: וּכְפִין וְאַטְדִין תַּצְמַח לָךְ, וְתִיכּוּל יֵת עֶסְבָא דְחֻקְלָא: בּוֹיַעְתָּא
 כא דְּאַפְךָ תִּיכּוּל לְחֻמָּא, עַד דְּתַתַּב לְאַרְעָא, דִּמְנָה אֶתְבְּרִיתָא. אֲרִי עַפְרָא אֶתְ, וְלַעֲפָרָא
 כב תַּתּוּב: וְקָרָא אָדָם, שׁוֹם אֶתְתִּיה חוּה, אֲרִי, הִיא הוּת אִמָּא דְכָל בְּנֵי אָנְשָׁא: וְעַבְד יִי
 אֱלֹהִים, לְאָדָם וְלֹאֲתִיה, לְבוֹשִׁין דִּיקָר עַל מִשְׁךְ בִּסְרֵהוּן וְאַלְבִּישׁוּן: וְאָמַר יִי אֱלֹהִים, הָא
 אָדָם הוּה יַחֲידָאִי בַּעֲלָמָא מִנֶּה, לְמַדְע טָב וּבִישׁ, וּכְעַן דְּלָמָא יוֹשִׁיט יְדִיה, וְיֹסֵב אֶף

תַּחֲכַלְנָה, וְאַחֲרָהּ הֶעֱבֹן: "וְקוֹן וְדָדֵר תַּנְמִיחַ
 לָךְ", כְּשֶׁתַּנְדָּעָה קִטְנִית חוּ וְדָקוּת גִּנְה, הִיא
 תַּנְמִיחַ לָךְ קוֹנִים וְדָדֵרִים וְשֹׁאֵר עֲשִׂי שְׂדֵה,
 וְעַל כְּדִיךְ תַּחֲכַלֵּם:

יח | בּוֹיַעְתָּא אֶתְ, לְאַחֲרָהּ שְׁתַּנְדָּעָה בּוֹ דְּהֶפֶה:

כא | וְקָרָא אָדָם. חוּר הַכְּתוּב לְעִנְיֵן הַרְחָשׁוֹן:
 "וַיִּקְרָא הָאָדָם שְׁמוֹת" (לְעוֹלָם ב, כ), וְלֹא הִפְסִיק
 חֲלָל לְלַמְּדֵךְ שְׁעַל יְדֵי קְרִיאת שְׁמוֹת נִדְוָהָ לֹא
 חוּה, כְּמוֹ שֶׁכְּתוּב: "וְלֹאֲדָם לֹא מִצָּח עוֹד כְּנָגֵדוֹ"
 (סא, לְפִיכָךְ "וַיִּפֹּל... תַּרְדֵּמָה" (סא, כח) וְעַל יְדֵי
 שֶׁכְּתוּב: "וַיְהִי עֵינֵה עֲרוּמִים" (סא, כח) סִמָּךְ לֹא
 פְּקֻשֶׁת הַנֶּחֱשׁ, לְהוֹדִיעַךְ שֶׁמִּתְוַךְ שְׂדֵהָ עֲרוּתָהּ
 וְרָחָה חוּתָם עֲסוּקִים בְּשִׁמְשׁוֹת נִתְחַוָּה לָהּ, וְכִי
 עֲלִיָּהָ בְּמִחְשָׁבָה וּבְמִדְמָה: חוּה. נִפְסַל עַל לָשׁוֹן
 'חִיָּה' שֶׁמִּחִיָּה אֶת וְלִדְוִתָּהּ, כְּאִשָּׁר תַּחֲמַר: "מֶה
 הוּה לְאָדָם" (וְהֵלֶת ב, כב) בְּלָשׁוֹן 'חִיָּה':

כא | בְּתַנּוּת עוֹד. יֵשׁ דְּבָרֵי חֲגָה חוּמְרִים: חֲלָקִים
 כְּנִפְלֵן מִדְּבָרִין עַל עוֹרְךָ. וְיֵשׁ חוּמְרִים: דְּבָרֵי הַבָּא
 מִן הָעוֹד, כְּגוֹן צִמְרֵי חֲרָבִים שֶׁהוּא דָךְ וְיֵשׁ,
 וְעֵשֶׂה לָּהֶם כְּתַנּוּת מִמֶּנּוּ:

כב | הִיָּה בְּאַחַד מִמֶּנּוּ. הִרִי הוּא יַחֲיד בְּתַתְּמוֹנִים
 כְּמוֹ שֶׁאֵינִי יַחֲיד בְּעִלְיוֹנִים, וְמֵה הִיא יַחֲדוּתָהּ?
 "לְדַעַת טוֹב זָדַע", מֵה שֶׁאֵין כֵּן בְּהֶמָּה וּבְחַיָּה:
 וְעֵתָהּ פֶּן יִשְׁלַח יָדוֹ וְגו'. וּמִשְׁחִיָּה לְעוֹלָם הִרִי
 הוּא קְרוֹב לְהִטְעוֹת הַבְּרִיּוֹת חֲחֲרִיו וְלִמְדָה אֶף
 הוּא חֲלוּה. וְיֵשׁ מִדְּרָשִׁי חֲגָה, חֲכָל חִין מִיִּשְׁבִּין
 עַל פִּשְׁטוֹ:

טו | וְאִיבָה אֲשִׁית. חֲתָה לֹא נִתְּכַנְּנָה חֲלָל שְׁיִמּוֹת
 חֲדָם, שֶׁיִּחַכֵּל הוּא תַּחֲלָה וְתִשָּׁח חֵת חוּה, וְלֹא
 בְּחֵת לְדָדֵר חֵל חוּה תַּחֲלָה חֲלָל לְפִי שְׁהֲנָסִים
 קְלוֹת לְהַתְּפִתוֹת וְיוֹדְעוֹת לְפִתּוֹת בְּעִלְיָהן,
 לְפִיכָךְ "וְאִיבָה אֲשִׁית": יִשׁוּפְךָ. וְכַתְּתָךְ, כְּמוֹ:
 "וְחִכְתָּ חֲתוֹ" (דְּבָרִים ט, כח), וְתַרְגּוּמוֹ: "וְשִׁפִּיתִי יְתִיָּה":
 וְאַתָּה תִּשׁוּפְנוּ עֲקָב. לֹא יֵהָא לָךְ קוֹמָה, וְתִשָּׁכְנוּ
 בְּעַקְבֵּי וְאֶף מִשָּׁם תִּמְיִתְנָה וְלָשׁוֹן 'תִּשׁוּפְנוּ' כְּמוֹ:
 "נִשֵּׁף בָּהֶם" (יִשְׁעִיָּה ג, כד), כְּשֶׁהֲנִחָשׁ בָּח לְנִשֵּׁף הוּא
 נִשֵּׁף כְּמִין שְׂרִיקָה, וְלְפִי שֶׁהֲלָשׁוֹן נִפְסַל עַל
 הַלָּשׁוֹן כְּתוּב לָשׁוֹן נִשִּׁיפָה בְּשִׁנְיָהם:

טז | עֲצִיבּוֹנְךָ. זֶה עֲצֵר גָּדוֹל בְּנִים: וְהַרְגֵךְ. זֶה עֲצֵר
 הָעַפְזוֹ: בְּעֵצֵב תִּלְדִּי בְּנִים. זֶה עֲצֵר הַלְלָה: וְאֵל
 אִישׁוֹךְ תִּשׁוּקְתָךְ. תִּשְׁמִישׁ, וְאֶף עַל פִּי כֵן חִין
 לָךְ מִצָּח לְתַבְּעוֹ בְּפֶה חֲלָל "הוּא יִמְשַׁל כָּךְ",
 הַכָּל מִמֶּנּוּ וְלֹא מִמֶּנּוּ: תִּשְׁוִקְתָךְ. תַּחֲוֹתָךְ, כְּמוֹ:
 "וְנִפְשׁוּ שׁוֹקָה" (יִשְׁעִיָּה כג, ח):

יז | אֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרְךָ. מַעֲלָה לָךְ דְּבָרִים
 חֲרוּקִים, כְּגוֹן זְבוּבִים וּפְרִעוּשִׁים וּגְמִלִים. מִשָּׁל
 לְיוֹצֵא לְתַבְּנוֹת רָעָה וְהַבְּרִיּוֹת מִקְלָלוֹת שְׂדִים
 שְׁיִנֵּן מֵהֶם:

יח | וְקוֹן וְדָדֵר תַּנְמִיחַ לָךְ. הָאֲרִי, כְּשֶׁתַּנְדָּעָה
 מִינֵי זָרְעִים תַּנְמִיחַ קוֹן וְדָדֵר, קוֹנִים וְעַבְדִּיּוֹת,
 וְהוּא נִחְכָּלִין עַל יְדֵי תַּקְוָן: וְאַכְלָתָּ אֶת עֵשֶׂב
 הַשָּׂדֶה. וְמֵה קִלְלָה הִיא זוּ? וְהִלָּח בְּכִרְכָּה
 נִחְמַר לוֹ: "הִנֵּה נִתְּתִי לָכֶם חֵת כָּל עֵשֶׂב זָרַע
 זָרַע" וְגו' (לְעוֹלָם ח, כט)? חֲלָל מֵה חֲמוּר כִּינ
 בְּרָשׁ הָעֵנָן: "חֲרוּרָה הָאֲדָמָה בְּעִבּוּרְךָ בְּעִנְבוֹן